

Fedinec Csilla (szerk.): Húszéves a Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottsága 1996–2016. Budapest, MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, 2016, 191 p.¹

Fontos tanulmánykötetet jelentetett meg a Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottsága megalakulásának huszadik évfordulóján. A kötet címe a Bizottság tudománypolitikájának legfontosabb célját fogalmazza meg: a magyar nemzet tudományos közösséggé forrasztását, még ha több országban élnek is egyes részei. A Magyar Tudományos Akadémia kohéziós szerepet kíván játszani ebben a folyamatban összekapcsolva az egyes magyar kisebbségek körében kialakult egyetemi, egyesületi, gyűjteményi kereteket egymással és a magyarországi tudományosság intézményeivel.

A közösség fogalma hagyományosan olyan embercsoportot jelöl, amelyeknek tagjai közt a szorosabb összetartozás tudata alakult ki. Úgy érzik és vélik, hogy közösségük tagjaihoz szorosabban kötődnek, mint másokhoz. Következésképpen kérdésünk egyik fele úgy hangozhat, hogy vajon érvényes-e az a tézis a nemzeti közösségek tudományos életére, vagy sem? A középkor tudományos életének a latin nyelv által megteremtett egyetemessége vajon nem teremett-e olyan feltételeket, sőt a tudományosságnak az egyetemes emberiben gyökerező módszertani lényege maga nem teszi-e olyan jelenséggé, ami értelmetlenné teszi a kötet címét?

Az első megjegyzés a latin egyetemességre vonatkozik. A latin ugyanis nem volt a tudományosság egyetemes emberi nyelve, csak a keresztény világ nyugati feléé. A keleti görögül beszélt, a többiek pedig arabul, kínaiul stb. Az európai (nyugat-európai) tudományosság ugyan idővel megelőzi a többi, ám mögötte a

kulturális összetartozás egy sajátos hitbéli meggyőződése állt. Tehát már a modern nemzetek kialakulása előtt is létezett a tudományos közösségnek egy a kulturális sajátosságokhoz kötődő formája. Ám ezt a közösséget egy vékony tanult réteg alkotta, társadalmuk csak e tudás töredékeihez juthattak. A modern nemzetek kialakulása azonban egyben a nép számára is elérhetővé tette a magas kultúrát (Ernest Gellner). Ehhez persze érthető, illetve könnyen elsajátítható beszélt nyelvek kellettek, valamint a szabadság és egyenlőség új felfogása, és az egész népet egybefonó összetartozás erős érzése és meggyőződése.

Manapság azzal a véleménnyel találkozhatunk, hogy ennek az időszaknak is vége. A tudomány nemzetközi nyelve immár az angol, és nemcsak a természettudományok, hanem a társadalomtudományok is nemzetközivé váltak. A kutatókat és az eredményeik iránt érdeklődő közvéleményt immár nem a lokális sajátosságok, hanem a globalizáció folyamatai motiválják, így a nemzetközi összefüggések és az általános érvénnyel bíró eredmények állnak érdeklődésük középpontjában.

Ámde a nemzeté válás folyamatában még egy összefüggés vált világossá: a kultúra inspiratív hatása. A sajátos kulturális környezet sajátos gondolatok megszületését segíti, részben vagy egészben másféléket, mint a többi. És ez alighanem a természettudományok esetében is igaz, még ha másként is, mint a társadalmat kutató tudományterületeknél. A racionális döntések tradícionális és érzelmi gyökerei, a kultúra sok más elemének gondolatébresztő ereje szellemi igényné teszi a hasonló identitással bírókhoz való kapcsolódást. Aligha alaptalan feltételezés, hogy a kutatók illetően kapcsolatai tudományos teljesítményüket is növeli. Még hozzá nemcsak a szakmai véleménycsere által, hanem a kulturális élmény okán is. Ez az élmény terjed szét a tudományos eredmények popularizálásával, és megélheti mindenki, aki a kulturális közösség tagja. A nemzet ekkor lesz többé egy szakmai csoportnál, és válik tudományos közösséggé.

A kérdés másik felének így a magyar kutatók közösségtudatának meglétét kell felvetnie.

1 A kötet második része angolul is megjelent, „Hungary’s Neighbors as Kin-States” címmel.

Ehhez elég egy pillantást vetnünk a Magyar Tudományos Akadémia köztestületére, pontosabban határon túli tagjainak folyamatosan növekvő számára, hogy lássuk a nemzeti kultúrának mind a társadalom-, mind pedig a természettudósokra gyakorolt vonzerejét. A nemzeti szempontú tudományos együttműködés vonzerejét éppen azok az intézményes keretek demonstrálják a legjobban, amelyeket az Magyar Tudományos Akadémia e célból alakított ki.

A kötet megjelenését a magyar kisebbségeket kutató intézményrendszer fejlődésének számbavétele, valamint a kisebbségek kutatói véleményének dokumentálása előzte meg. Különösen sokat mondó a kötet végén olvasható kronológia, amelyik mindennél beszédebben láttatja a Magyar Tudományos Akadémia erőfeszítéseinek máig tartó folyamatát.

A Magyar Tudományos Akadémia kiadványa főként olyan szerzők tanulmányait teszi közzé, akik jelentős szerepet játszottak a magyar kisebbségek tudományos életének magyarországi támogatásában. A tanulmányok bemutatják a szándék megjelenését, az intézményrendszer kialakításának folyamatát, a folyamat fontos állomásait és a változó intézményrendszer jellegét, működésének elveit, valamint a határon átnyúló együttműködés formális és informális szabályait.

1989 után tudvalevőleg több problémával kellett megbirkózniuk a kisebbségben élő magyar kutatóknak. Az egyik a magyarországi tudományos intézményrendszerhez, s általa a magyar kutatókhoz való kapcsolatok kialakítása, illetve kibővítése, tulajdonképpen szabadá tétele. A másik a magyarországi kutatási lehetőségek megteremtése. A harmadik a hazai kutatások támogatása. Továbbá a hazai kutatások háttérintézményeinek megalapítása, működtetése és fejlesztése. Valamint kutatási eredményeik közzététele és népszerűsítése. Tehát könyvek és folyóiratok kiadása és honlapok létrehozása. A kötet egyes tanulmányai továbbá ezt a folyamatot is részletezik.

Kocsis Károly, az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság elnöke előszavában leszögezi: „2016-ban az összmagyar tudományosság akadémiai-egyetemi intézményi együttműködési hálózata jórészt túl van a kezdetek nehézségein, a programalkotás, cél-

kijelölés szervezeti, koncepcionális problémáin.” A következő időszak fontos jövőbeni feladatának tekinti „az akadémiai intézményközi együttműködéseket a mostaninál nagyobb mértékben és tervezettebben beemelni a magyarországi támogatáspolitikába, és a nemzetközi finanszírozás eszközeit is érdemes lenne tudatosabban felhasználni a magyar-magyar hálózatok működtetésében”.²

Kálóczy Katalin és Kulcsár-Szabó Enikő tanulmánya³ a határon túli magyar oktatás, kultúra és tudományosság támogatási rendszerének a kialakulásával és működésének első időszakával foglalkozik. A múlt évszázad 90-es éveinek legfontosabb kihívása a határon túli magyar közösségek felsőoktatásának és tudományosságának integrálása volt. Ebben az időszakban születnek meg a támogatások különféle típusai, ekkor jelennek meg az első próbálkozások a magyar kisebbségek saját felsőoktatási intézményeinek megalapítására. A folyamatnak az oktatási tárca a motorja.

Ezt követi a határon túli magyar tudományosság bekapcsolása a Magyar Tudományos Akadémia intézményrendszerébe. Tarnóczy Mariann tanulmánya mutatja be ennek a legfontosabb állomásait: az MTA köztestületének megnyitását a határon túli magyar kutatók előtt, a speciális ösztöndíjprogramok megszületését, majd az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság létrehozását, az MTA határon túli szerveinek megalakítását. „A szomszéd országbeli magyar akadémiai bizottságok feladata, a hazaiakhoz hasonlóan, nem a kutatás, tevékenységük alapvetően tudománypolitikai jellegű: kutatásszervezés, szakmai kapcsolatok erősítése, ezáltal a régió fej-

2 Kocsis Károly: Előszó. In Fedinec Csilla (szerk.): *A nemzet mind tudományos közösség. Húszéves a Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottsága 1996–2006.* Az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, Budapest, 2016.

3 Kálóczy Katalin és Kulcsár-Szabó Enikő: A határon túli magyar oktatás, kultúra és tudományosság magyarországi támogatása az 1990-es években. Uo. 13–32. p.

Szerbhorváth György a szerbiai tudományosság és kisebbségkutatás viszonyát elemzi. A politika beavatkozása a tudományba a tanulmány visszatérő eleme. A szerző álláspontja szerint „ugyan a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia Balkanológiai Intézetében foglalkoznak a szerb, illetve a szerbiai kisebbségek kérdéseivel, ezek azonban sokkal esetlegesebbnek tűnnek, mint a hasonló vonatkozású magyarországi intézményrendszer, kutatások, és inkább történeti-néprajzi, illetve nyelvészeti jellegűek, nem pedig a kisebbségek mai társadalmi, kulturális, politikai stb. életére koncentrálnak”.¹¹

Hornyák Árpád szerint Horvátországnak nincs olyan átfogó stratégiája, amely a határon túli horvát kisebbségek és diaszpórák tudományosságának anyagi támogatását célozná. „A hangsúly nem annyira a határon túli horvátsággal való tudományos együttműködésen és tudományosságának támogatásán, mint a hagyományok ápolásán, a kulturális és nemzeti azonosság megőrzésén és a horvát identitás erősítésén van.”¹²

Kovács Attila Szlovénia határon túli szlovén tudományossággal kapcsolatos tudománypolitikáját pozitívabban értékeli. Noha az anyaországgal való kapcsolata még alakulóban van, a határon túli szlovén tudományos intézeteket a hazaiakkal egyenrangúként kezelik.

A mostanra felépült határon túli intézményrendszer révén a tudományos megismerés élményét olyanok is megélhetik, akikkel a maguk életében kultúrájuk másodrendűségét érezte az államhatalom és nemritkán társadalmi környezetük is. Új kapcsolataik, új környezetük egyszerre előnyökké teheti hátrányukat. Ez persze nem pótolja a hazai egyenlőség hiányát, ám legalább részben ellensúlyozza. Azt nem helyettesíti, hogy az állam teljes jogában ismerje el a magyar kultúra sajátosságá-

nak értékét, egyenrangúvá téve minden lehetséges tekintetben és segítve fejlődését, ám olyan kapcsolatokat és ismereteket ad a kisebbségi magyar kutatóknak, amely a többiségeknek a huszadi század nemzeti kapcsolatomlásának következtében nem adatott meg. A cselekedet felvillanása történelmi hibaként egy-egy újszerű, nyilvánvalóan a magyar tudományosságból eredő szempont, gondolat, módszer esetenként érzékelhető az arcokon. A gondolat felvillanásának felismeréssé tétele lehet az elmúlt évtizedekben kiépített új magyar tudományos intézményrendszer egyik jövőbeni célja. Ha a magyar tudományosság mai intézményes keretei és szellemi kapacitásai révén áthatolhat a nemzeti elválasztás gátján, akkor egyszerre kínálhatja a térség összetartozásának hasznát és méltóságát. Egyszerre szolgáltatják a gazdaság és társadalom fejlődésének tudományos forrásait, valamint az összetartozás és a kölcsönösség argumentumait s tudatának tudományos elemeit.

A kötet megmutatja, hogy a magyar tudományos intézményrendszer fejlődése eljutott arra a szintre, hogy kereteket kínáljon a Kárpát-medencei magyarok múltjának és jelenbeli életének kutatói igényességgel történő vizsgálatához. A legfontosabb társadalmi folyamatok ismertek, mint ahogy a múlt kulcsfontosságú fordulópontjai is. A kirajzolódó kép azonban nem rózsás.

Az egyik alapkérdés mindannak a megvizsgálása, ami még nem ismert az egyes magyar kisebbségek életében. A másik annak átgondolása, hogy a huszonegyedik század milyen lehetőségeket kínál közösségeik megtartására, sőt fejlesztésére.

A korszak egyik nagy, ha nem a legnagyobb kihívása a jövővel kapcsolatos szisztematikus gondolkodás. A magyar kisebbségek fogyása szavak nélkül is felteszi a kérdést a magyar és ezen belül is a kisebbségben élők tudományos életének, hogy milyen jövőt kínál? A tudományosság legnagyobb kihívása a jövő „kitalálása”. Annak magas szintű kigondolása, hogy a korszak adottságai és lehetőségei között mi újat tud kínálni. És amit kínál, az vajon elegendő-e az adott korprobléma megoldásához?

11 Szerbhorváth György: A szerbiai tudományosság és a kisebbségkutatás. Uo. 142–156. p.

12 Hornyák Árpád: Horvátország tudományos és kulturális kapcsolatai a határon túli horvátsággal. Uo. 169. p.

Ha a magyar tudományosság azt is nyújtani akarja, amit a közösség, mindenekeelőtt a nemzeti szabadságukban korlátozott kisebbségben élők a leginkább elvárnak, akkor a „mi volt” és a „mi van” mellett, a „mi lehet”, és a „mi legyen” kérdésére is választ kell adniuk a kisebbségi magyarokkal foglalkozó kutatóknak!

Öllös László

Röhrich, Lutz: *Begegnungen. Erinnerungen an meinen Kollegen- und Freundeskreis. Mit bibliographischen Anmerkungen und ein Gesamtverzeichnis der Publikationen Röhrichs.* Hrsg. von Mieder, Wolfgang-Neumann, Siegfried-Schmitt, Christoph-Wienker-Piepho, Sabine. Münster-New York 2016, 224 p. /Rostocker Beiträge zur Volkskunde und Kulturgeschichte, 7./

Lutz Röhrich (1922–2006) a német mese- és proverbiumkutatás kétségtelenül egyik legjelentősebb 20. századi alakja volt. A közmondásszerű szólásokat elemző, azok kultúrhistoriai hátterét gondosan feltáró és bemutató gyűjteménye megkerülhetetlen kézikönyv nem csak a téma specialistái, hanem a művelt nagyközönség számára is. Az első megjelenés (1973) óta számos újabb kiadást ért meg, s ma is jelen van a német könyvpiacra.¹ Amellett, hogy a freiburgi német népdalarchívum (*Deutsches Volksliedarchiv*) vezetőjeként a népdal- és balladakutatásban rendkívül fontos szerepet töltött be, a mese- és mondatakutatásban is alapműveket produkált,² talán még

fontosabb az a szervezőmunkája, amit a német nyelvű (ám teljesen internacionális!) hatalmas meseenciklopédia megszületése (hosszú, nagyon hosszú „megszületés” volt ez!) közben nyújtott.³ Ebből (is) adódóan személyes kapcsolatban került a korszak minden jelentős (nem csak német) mese- és mondatakutatójával,⁴ így jelen könyv egyrészt azoknak a személyes élményeinek a gyűjteménye, amelyek e barátságok révén hosszú évtizedek során halmozódtak fel. Másrészt, ahogy az már lenni szokott, az ember egy viszonylag hosszú élet során nem csak szakmabeli barátokra tesz szert, hanem szerteágazó kapcsolatai alakulnak, alakulhatnak ki. Így aztán a folkloristákon túlmenően filmrendezőkkal, irodalmárokkal, Röhrich „mecénásaival” kapcsolatos emlékekről is olvashatunk a könyvben.

Nézzük, először tárgyszerűen, mit kell tudni a könyvről. A kiadványt Lutz Röhrich

Erzählforschung heute. Freiburg–Basel–Wien, Herder 1976; úó: *Der Witz.* München, Deutscher Taschenbuch Verlag 1980; úó: *Wage es, den Frosch zu küssen. Das Grimmsche Märchen Nummer Eins in seinen Wandlungen.* Köln, Dieterichs Verlag 1987; úó: *Gesammelte Schriften zur Volkslied- und Volksballadenforschung.* Münster–New York–München–Berlin, Waxmann Verlag 2002; úó: „und weil sie nicht gestorben sind ...“ *Anthropologie, Kulturgeschichte und Deutung von Märchen.* Köln–Weimar–Wien, Böhlau Verlag 2002.

-
- 1 Röhrich, Lutz: *Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten 1–2.* Freiburg–Basel–Wien, Herder 1973. Nekem a harmadik kiadás van meg, ami már 1974-ben napvilágot látott, s azóta szinte két évente jelenik meg újabb és újabb, a szerző életében még általában bővített, aktualizált kiadás. Tudomásom szerint a legutóbbi nyomtatott változat 2009-re datálható.
 - 2 Tényleg csak mutatóba néhány: Röhrich, Lutz: *Gebärde, Metapher, Parodie. Studien zur Sprache und Volksdichtung.* Düsseldorf, Pädagogischer Verlag Schwann 1967; úó: *Sage und Märchen.*

- 3 A Kurt Ranke (1908–1985) által még 1955-ben megalapozott, majd széles körű szervezőmunka után (a vállalkozásba nyolcvan országból mintegy ezer munkatársat bevonva) útjára bocsátott és kezdetben szerkesztett (a mi szóhasználatunkban tkp. inkább összeállított vagy kiadott) *Enzyklopädie des Märchens. Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung* első füzete (az egyes kötetek eredetileg külön füzetekből, *Lieferung* állnak) 1975-ben jelent meg, míg a legutolsó, a 15. kötet utolsó füzete 2014-ben látott napvilágot. Röhrich a kiadói munkában 1973-tól haláláig vett részt.
- 4 Németül ezt egyszerűbb mondani: *Erzählforschung*, ami annyit tesz, mint elbeszéléskutatás, tehát a mindenféle narratívák, ha úgy tetszik, epikus műfajok kutatásának összefoglaló megnevezése.

négy korábbi tanítványa, munkatársa (Wolfgang Mieder, Siegfried Neumann, Christoph Schmitt és Sabine Wienker-Piepho) rendezte sajtó alá. A rövid szerkesztői előszót harmincnolc hosszabb-rövidebb, visszaemlékező, olykor anekdotázó textus (a nehéz műfaji besorolás miatt nevezzük ezeket emlékezés-tükör-cserepeknek) követi, majd afféle függeléként két, Lutz Röhrich halálára megjelent nekrológ következik: az egyik Sabine Wienker-Piepho német, a másik Wolfgang Mieder angol nyelvű szövege. A kötetet a Siegfried Neumann által összeállított teljes Röhrich-bibliográfia zárja. A jegyzék nincs számozva, hanem éves lebontásban (1949–2010) csaknem félszáz oldalon át közli a freiburgi folklorista által közreadott könyvek, tanulmányok, közlemények, recenziók stb. bibliográfiai adatait. Ezt követi még a tudományos ismeretterjesztő filmek listája, amelyek előkészítése, forgatása során szakértőként Röhrich is közreműködött. Végezetül az általa irányított doktori disszertációk következnek (ez a jegyzék sincs számozva, de én megszámoztam: mindösszesen hatvanöt darab), s végezetül azoknak a habilitációs munkáknak a listája (öt darab), amelyek megszületéséhez témavezetőként szintén hozzájárult. A legvégén a róla szóló irodalom (köszöntők, laudációk, nekrológok stb.) találhatóak. Ez utóbbi, abból kiindulva, hogy a Magyar Néprajzi Társaságtól 1989-ben megkapott külföldi tiszteleti tagságról,⁵ illetve Viera Gašparíková nekrológiájáról⁶ sincs benne szó, nyilván bővíthető lenne.

Az emlékcserépek (számomra rejtély, hogy milyen elv által meghatározott sorrendben követik egymást) terjedelmileg a fél oldal és a három oldal között mozognak. A tárgyalt személyről általában fénykép (olykor több fénykép) is kiegészíti őket, ám ami ennél is fontosabb, hogy értelemszerűen nincs benne ugyan mindenki, de sok további fontos(abb) kutató legalább megemlítve meg van (s ha már

Röhrich szóba hozza őket, akkor a gondos szerkesztő készít hozzá egy eligazító, a további tájékoztatói lehetőségeket felvillanító lábjegyzetet). Kár hogy az egész végén nem segíti a keresgélést egy személynévmutató. Sőt egy tárgymutató is hasznos lett volna.

Maguk a szövegek váltakozó stílusúak, sőt, ki lehet mondani: hullámlzó színvonalúak. Némelyek (nyilván félig vagy teljesen vakon diktálta őket valakinek) öregemberesen fecsegők, és hát, igen, sokszor üresek, semmitmondóak, míg mások érezhetően kidolgozottabbak, így élvezhetőbbek is. A Felix Karlingerről (1920–2000) írottól például meg is említi, hogy odamásolja a róla szóló nekrológ egy részletét. Így aztán az a két oldal valóban információ- és adatgazdag. Számomra persze azért is érdekes, mert Karlingerről korábban nem hallottam (!), noha azok alapján, amiket írt, kellett volna.

A másik pólust például, ahol a személyesség dominál, az amerikai folkloristáról, Archer Taylorról (1890–1973) készült portré képviseli. Vele kapcsolatban hosszadalmasan taglalja, egyszer miként kérte tőle közlésre egy régebbi tanulmánya átdolgozott változatát, amit Taylor annak idején meg is ígért, de aztán csak nem jött a várva várt dolgozat. Aztán Amerikában járva meglátogatta a neves folkloristát, s előhozta neki a be nem váltott ígértét. De hát én azt megcsináltam, elküldtem! Vagy mégsem? Akkor ott van a zongorán. Nem, nem volt a zongorán. Akkor talán a dolgozószobában, a konyhában, a pincében stb. Sehohol nem találták. Esetleg mégsem írtam volna meg? No, de megteszem és küldöm. Arra viszont meg már Röhrich nem emlékszik, hogy ezt követően valóban elküldte-e Taylor, vagy a végén mégis az eredeti tanulmányt közölték-e újra, minden változtatás nélkül (megjegyzés: ez utóbbi könnyen ellenőrizhető). Két aggkori szenilitás találkozása? Vagy mi más tanulság, komikusság van ebben a hoszszan ecsetelt (alig)sztoriban?

Lényegében ennek a két emlékezéstípusnak az egyvelege a kötet, s így olykor tanulságos, adatgazdag, máskor inkább személyes, emberi vázlatokat olvashatunk John Meierrel kezdve Stith Thompsonon, Alan Dundesen vagy Georgios Megason át egészen Max

⁵ *Néprajzi Hírek* 20, 1991/1, 42. p.

⁶ Gašparíková, Viera: Za prof. dr. Lutzom Röhrichom. *Slovenský národopis* 55 (2007), 359–360. p.

Lüthivel vagy Kurt Rankéval bezárólag. A nem folkloristák közül meg kell említeni az Alfred Toepferről vagy Marcel Reich-Ranickiról készített vázlatokat. Egy nem magyar szerző által írott, nem magyar nyelvű ismertetésben ezt nem biztos, hogy meg kellene tenni, itt azonban mindenképpen indokolt, hogy kitérjek a visszaemlékezések magyar vonatkozásaira. Annál is inkább, mivel – a néhány elszórt utaláson túlmenően – Röhrich egy egész fejezetet szentel magyar kapcsolatainak. A mondanakutatói tevékenysége révén került közeli ismeretségbe Dömötör Teklával, akivel kapcsolatban különféle konferenciaélményeiről számol be, s rajta keresztül Voigt Vilmosról, Verebélyi Kincsőről és Nagy Ilonáról is megemlékezik (sokszor valóban a pletyka határait súrolva. Azt például, hogy mit felejtett ott véletlenül a Verebélyi családnál, nem árulom el, aki kíváncsi rá, járjon utána). A balladakutatásai révén került kapcsolatba Kríza Ildikóval, főleg népmese-kutatásai révén pedig Dégh Lindával és Horn Katalinnal. Adatai nem mindig pontosak, hiszen Kríza Ildikó sosem volt a Magyar Tudományos Akadémia Folklórintézetének az igazgatója (mivel ilyen megnevezésű intézet nem is létezett), és Röhrich sajnálkozása ellenére Nagy Ilona is ledoktorált, sőt habilitált. Ezek az olvasó számára részletkérdések, az érintettek szemszögéből nézve viszont nem biztos, hogy azok...

S ha már itt tartunk, engedtessek meg egy személyes tapasztalat megosztása, mégpedig nem éppen személyessége, hanem Lutz Röhrich *személyiségének* illusztrálása okán. 1997-ben, éppen Marburgban tartózkodó Humboldt-ösztöndíjasként a *Növekszik, mint a prágai Jézuska ruhája* szöveg nemzetközi párhuzamai után kutatva levélben fordultam a neves freiburgi folkloristához. Noha fentebb már említett szólásgyűjteményében nem találtam a kérdéses proverbium német megfelelőjét, de, gondoltam, hátha tud mégis segíteni, útbá igazitani. A nemzetközi (illetve német) szakmai porondon teljesen ismeretlen nevű (akkor még elég) fiatal kolléga levelére a nemzetközi hírű szakember néhány héten belül egy viszonylag hosszú, barátságos hangú levélben válaszolt. Konkrét segítséget nem tudott nyújtani ugyan, de ötleteket, hogy merre

keresgéljek tovább, igen, illetve különnyomatainak egy kisebb gyűjteményét is csatolta leveléhez. Most, visszaemlékezéseit olvasva, jutott eszembe ez a levélváltás. Ha mindenkivel szemben ilyen közvetlen, készséges volt, érthető, hogy széles baráti és kollegiális körből válogathatta a jelen kötetbe gyűjtött emlékcserépeit.

Végső soron egy afféle kis enciklopédiának, a 20. századi mesekutatás (vagy még inkább elbeszéléskutatás, *Erzählforschung*) kaleidoszkópjának is tekinthető Röhrich könyve. Miközben elolvasásával konkrét, kézzelfogható ismeretanyagra is szert lehet tenni, az egész kutatási terület emberi dimenzióiba is bepillantást enged. És nem csak a bemutatott személyekről alkotott képünk válik a kötet elolvasásával plasztikusabbá, hanem magáról a szerzőről, Lutz Röhrichről, az emberről is sokat megtudunk.

Liszka József

Liszka József: Határvidékek. Határok és határtalanságok az összehasonlító folklórisztika és etnológia szempontjából. Komárom–Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet 2016, 654 p.

Rendhagyó figyelmeztetéssel kell kezdenem Liszka József könyvének ismertetését. Teljes szakmai meggyőződéssel és jó szívet ajánlom a társadalomtudományok minden érdeklődőjének a szerző művét, de olvasására csak kényelmes karosszékben, vagy íróasztal mellett ülve próbálkozzanak, mert a kötetet „ágyba vinni” nem lehet, illetve kissé nehézkes.

Erre utal Voigt Vilmosnak, a kötet egyik lektorának – már a könyvészeti megjelenésében (kemény borító, színes és informatív előzék, minőségi papír, elegáns szedés, illetve tördelés) is tiszteletet érdemlő, sőt parancsoló – a könyv hátsó borítóján olvasható szövege is: „Az első tekintetre »etnoszaurusz« méretű könyv egy monumentum. (Nem monstrum!) Kítűnő és sokrétű írások összeállítása, és a szerző bibliográfiájából kiderül, még ennél is nagyobb tárházból igen is válogatták. Monografikus kötetei után ez újabb műfaj, egy nagy kutató életpályája, műveiben elbeszélve. A tel-

jes szövegek újraközlése, ezek tematikus sorrendbe illesztése, a közös bibliográfia mind jól végiggondolt.”

A kötet már – akár kissé félre is vezethető – főcímével figyelmet fölkelte, alcímével pedig, s főként a szerző által írt Előszóban kifejtett gondolatokkal kifejezetten olvasásra csábít, mégpedig minden bizonnyal nem csak a néprajztudomány művelőit.

Mint írja: „A határok kérdése mindig is foglalkoztatott, talán azért is, mert olyan korban, olyan társadalomban szocializálódtam, ahol szinte áthághatatlan országhatárok állták útját a világra kíváncsi embernek, ideológiai határokkal próbálták gondolkozásunkat korában tartani és így tovább. Talán ezért alakult ki bennem, hogy engem a mindenféle határok átlépése izgat, földrajziaké, a műfajoké, a nyelveké, az időbelieké, a szakmaiaké és így tovább. Végző soron ez az igény végigvonul (végigvonultatható) egész eddigi munkásságomon. Jelen kötet ennek az évtizedeken (szűk négy évtizeden!) át megmaradt kíváncsiságnak a lenyomata, keresztmetszete kíván lenni. Olyan textusokat tartalmazó tehát, amelyek valamilyen módon a határok, az átmenetiségek, az egymásba foly(ód)ások, illetve az egymással szemben állások, a lezártágok és a nyitottságok problematikáját taglalják. [...] Az egyes tematikus blokkokon belül a szövegek sorrendjét úgy igyekeztem összeállítani, hogy a lehető legkevesebb átfedés zavarja az olvasást. Ezt természetesen teljesen nem lehet elkerülni. [...] Igyekeztem azon, valamilyen idegen nyelven (főleg szlovákul, németül) megjelent tanulmányom olyan magyar verzióját is besorolni, amelyek magyarul, abban az adott változatban eddig nem voltak olvashatók.” (13. p.)

A fentiekből is kitetszően, a rendkívül gondosan szerkesztett kötet négy nagyobb tematikus fejezetbe tagolva közli a tanulmányokat. 1. *Néphit, népszokás, népi vallásosság* (18 tanulmány); 2. *Szöveges folklór* (17 tanulmány); 3. *Elődök, intézmények, mesterek* (15 tanulmány); 4. *Kapcsolatok, identitásaink* (10 tanulmány), azaz összesen 60 tanulmányt tartalmaz.

Aki csak egy kicsit is ismeri Liszka József kutatói és feldolgozó tevékenységét, az nyil-

ván azonnal észreveszi, hogy a – kvázi életmű-áttekintésként is fölfogható – tanulmánykötetből hiányoznak olyan tárgykörök, melyekkel a szerző foglalkozott. Ennek magyarázatát is megkapjuk az Előszóban. „Szakmai »életművem« három szelete hiányzik, illetve csak jelzésszerűen található meg e válogatásban. Egy évtizeden keresztül régészként is dolgoztam, amikor régészeti közleményeket, archeológiai tárgyú ismeretterjesztő és fél-ismeretterjesztő szövegeket is publikáltam. Ezekből egyet sem válogattam be ebbe a néprajzi gyűjteménybe (bár jó lenne tudni, mi a néprajz). Főleg pályafutásom első szakaszában foglalkoztam bizonyos, a tárgyi néprajz körébe sorolható problémákkal is (gazdálkodás, népi építkezés, teherhordás és közlekedés). Ezekből sem került egyetlenegy sem a válogatásba, mivel periférikus jelentőségűnek érzem őket eddigi ténykedésem egésze szempontjából. A szakrális kisemlékek kutatása viszont meghatározó volt eddigi pályám szempontjából (legalábbis annak utóbbi két évtizedében), de mivel ennek a tevékenységnek készül egy monografikus szintű, tényleg az összes eddigi ismeretemet összegezve bemutatása, ilyen jellegű tanulmányokat ide nem soroltam.” (13. p.)

Megítélésünk szerint fölösleges magyarázkodnia a szerzőnek, egyrészt mert e kötet így is rendkívül gazdag, illetve a választott keretben teljes, másrészt a könyvben található bibliográfia mindent tartalmaz az életműből.

(Zárójelben jegyezzük meg, hogy noha érezzük a nyitott gondolkodású szerzőnek a – többszörös paradigmaváltást is átélő – néprajztudomány dilemmáival való gyürkőzését, mégis inkább költői kérdésnek tekintjük egy néprajzkutatótól a „jó lenne tudni, mi a néprajz” kitétel, ami a szakembereket talán nem, de a laikus olvasót megzavarhatja.)

Több tanulmány illusztrációkat (fekete-fehér fényképek, rajzok, grafikák, táblázatok) is tartalmaz, melyek választékosabb információikkal érdemben segítik az kifejtettek értelmezését.

Az egyes tanulmányokhoz tartozó, hivatkozott, illetve felhasznált irodalom *Összesített irodalomjegyzékben* követhető nyomon.

A tanulmánykötetben való tájékozódást több megoldás is segíti. A szokásos magyar nyelvű

tartalomjegyzéket a kötet végén közölt tanulmányok első megjelenésére vonatkozó pontos információk is kiegészítik (*A közölt szövegek bibliográfiai adatai*). Külön kiemelendő, hogy ezt követően *Mutatók* segítik az olvasót, mégpedig helynév-, személynév- és tárgymutató.

Bár az egyes tanulmányok is sok és többnyire új ismeretet, s megannyi tanulságos megállapítást, következtetést tartalmaznak, legalább ennyire érdekes, sőt izgalmas a kötetet záró szövegtest, mely „...*Mindenhol, mindenkor és szinte mindenkitől lehet tanulni*” címmel beszélgetést közöl a 60 éves Liszka Józseffel. (Készítője Csanda Gábor)

A könyv utolsó, s a szerző személyéhez és munkásságához kapcsolódó összeállítás, *Liszka József publikációs listája*, mely megjelenésük éve szerinti felsorolásban *Könyvek* (30 tétel); *Tanulmányok, tudományos közlemények, anyagközlések* (165 tétel); *beszámolók, tudományszervezés, múzeumok, kiállítások, konferenciák, köszöntők, nekrológok* (343 tétel); *Recenziók, kritikák* (327 tétel); *Lexikonszócikkek* (168 tétel); *Ismeretterjesztő cikkek, egybek* (260 tétel); *Szerkesztés* (22 tétel), és végül *Róla szóló cikkek, interjúk* (67 tétel) minden kétséget kizáróan igazolja, hogy egy rendkívül sokoldalú, és zavarba ejtően nagy teljesítményű kutatót tisztelhetünk Liszka József személyében.

Engedtessek meg itt a könyv ismertetőjének egy személyes vonatkozású megjegyzése. Liszka József szaktudományos munkássága a magyarországi és a nemzetközi szakmai közösségek, testületek, intézmények által is elismert. Ennek egyik korai dokumentuma a Magyar Néprajzi Társaság Jankó János-díja. Ezt ígéretes fiatal kutatók kapják, és Liszka József 1988-ban első volt azon határainkon túli kutatók között, akik ebben a díjban részesültek. E tanulmánykötet is igazolja, hogy Liszka József beváltotta a személyéhez fűzött várakozásokat. Vélhetően – sok egyéb kitüntetés mellett – ő maga is büszke erre a fiatalon elnyert elismerésre, hiszen a Jankó János-díjasok első találkozásán (1993. szeptember 25-én Balatonalmádban) már részt vett, sőt föltehetően ő adott hírt erről az összejövetelről a *Hírharang* 1993. 3. számának 31. lapján (bibliográfiájában e híradás nyilván azért nem sze-

repe, mert név nélkül tette közzé). Azóta, a már hagyományossá vált évenkénti találkozók sorában Liszka József (és felesége, L. Juhász Ilona, aki szintén néprajzkutató) kétszer is vendégül látta keszégfalvi otthonában a magyar néprajztudomány Jankó János-díjasainak egyre gyarapodó közösségét.

A kötetet szlovák és német nyelvű tartalomjegyzék zárja, ami persze csak nagyon tájékoztató jellegű lehet. Mivel azonban a gyűjteményben szereplő több tanulmányban is megjelent már szlovák, illetve német nyelvű mutációja, illetve a magyarral többé-kevésbé azonos változata, az ezeken a nyelveken olvasó kollégák számára a továbbkeresés szempontjából is hasznos lehet. Talán hasznos lett volna az Előszó és az interjú szlovák nyelvű közlése is, annak ellenére, hogy a hivatalos szlovák néprajztudomány nyilván jól ismeri Liszka József munkásságát, de a fiatalabb generációk számára – időálló – tanulságokkal szolgálhat a szerző önvallomása.

Úgy vélem, hogy önkényes dolog lenne a tartalmukban gazdag, terjedelmükben változatos hosszúságú írásokból bármelyiket is kiemelni. A tematikus blokkokban olvasható tanulmányok cím szerinti felsorolása pedig indokolatlanul megterhelné/feszegetné egy könyvismertetés kereteit. Egyes tanulmányok kiemelése, illetve fölemlítése is illuzórikus lenne, azt a látszatot kelthetné, mintha a recenziót író rangsorolná a tanulmányokat. Egyes írásokat, akár személyes érdeklődése okán persze bárki – így ezen ismertetés írója is – előtérbe helyezhetne, másokat – méltatlanul – hátrébb sorolhatna. Ehelyett inkább azt ajánlom, hogy aki csak tudja, szerezze be Liszka József könyvét, Szlovákiában bizonyosan a Fórum Kisebbségkutató Intézet könyvesboltjában, illetve webáruházában. Remélhetően hamarosan sor kerül magyarországi terjesztésére is, hiszen, ha máshol nem, de az egyetemek, a múzeumok szakkönyvtármányában és a közkönyvtárakban mindenképpen ott van a helye Liszka József egyszerű és elismerésre méltó munkájának.

Végezetül nyomatékkal hangsúlyozom azonban, hogy Liszka József tanulmánykötete semmiképpen nem egyetlen alkalommal való kézbevitelre való, amikor az olvasó az elejétől

a végéig olvas egy könyvet. Sokkal inkább többszöri levételre a könyvespolcra, amikor az ember egy-egy témához keres ismereteket, adatokat, információkat. Vagy éppen ismerkedni akar egy határon túli (Szlovákiában élő magyar) néprajzkutató szerteágazó, tartalmában sokszínű, feldolgozó módszereiben sokoldalú és eredményes munkásságával.

Gráfik Imre

Szarka László: A multietnikus nemzetállam. Kísérletek, kudarcok és kompromisszumok Csehszlovákia nemzetiségi politikájában 1918–1992. Pozsony, Kalligram, 2016, 376 p.

Szarka László 2016-ban a Kalligram kiadásában jelentette meg Csehszlovákia 74 éves nemzetiségi történetét magába foglaló munkáját. A könyv már címében – *A multietnikus nemzetállam 1918–1992* – utal arra a nemzeti ambivalenciára, amely az ország sorsát kezdettől erősen befolyásolta. Csehszlovákia ugyanis az első világháború után etnikailag Európa legheterogénebb, legösszetettebb államaként jött létre. A szerző a könyv központi célját megjelölve már a bevezetőben jelzi, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia birodalmi szerkezetének felbomlását követően a nemzeti többség elve alapján létrehozott államok kisebbségi viszonyait egyszerre határozta meg az egyes országok belső jogrendje, a kisebbségek közösségi identitása és az államközi viszonyrendszer: „Könyvünkben a csehszlovák (cseh- szlovák) nemzetállam által kipróbált etnopolitikai alternatívákat főleg a magyar kisebbség, illetve a magyar–csehszlovák államközi viszonyt befolyásoló nemzetiségi viszonyok alapján vizsgáljuk.” (15. p.) A munka legfőbb újdonsága, hogy nem csupán egy kisebbségtörténeti összefoglaló vagy a hagyományos nemzeti narratívát központba helyező szintézis, hanem Csehszlovákia nemzetiségpolitikai stratégiáinak sokoldalú elemzése, ugyanakkor főként a kisebbségi magyarsággal kapcsolatos konfliktusokra, döntési helyzetekre, alternatívákra koncentrált.

A többes elemzési szempontrendszerhez elengedhetetlen nemzetközi – magyarországi,

csehszlovákiai, német és angol – szakirodalom használata is mutatja, hogy a szerző nemcsak a 19–20. századi nemzetiségpolitika, de a csehszlovákiai magyarság kisebbségtörténetében is otthonosan mozog, s korábbi munkáiban a közép-európai térség részeként Csehszlovákia és Szlovákia történetét is behatóan elemezte.¹ A szakirodalom ismerete mellett a csehszlovákiai (magyar) kisebbségi kérdéskörök alapvető csehországi, szlovákiai és magyarországi levéltári forrásai segítették a szerzőt az elemzésében.

A monografikus igényű vizsgálat négy részben vizsgálja a négyféle köztársaság kisebbségpolitikai konfliktusait, kompromisszumait és kudarcait. Az első rész nemcsak Csehszlovákia megalakulásának előzményeit tárgyalja, hanem a 19–20. századi kelet-közép európai nemzetépítés folyamatait is feltárja. A munka fontos elméleti háttérét Rogers Brubaker *Nacionalizmus új keretek között* c. munkája jelenti, amely az ún. triadikus nexus – azaz az anyaország, a befogadó ország és a kisebbségi közösség viszonyrendszere – alapján jelöli ki a kisebbségpolitikai folyamatok történeti keretét.² A *Kelet-Közép-Európa nemzetállami átváltozása* c. fejezet pedig a nemzetállami nacionalizmusok ellentmondásait Ernest Gellner elméletét figyelembe véve elemzi.³ A szerző ugyan-

1 Szarka László 1993. *A szlovákok története*. Budapest, Bereményi. Uő: 1993. *Szlovák nemzeti fejlődés – Magyar nemzetiségi politika 1867–1918*. Pozsony, Kalligram. Uő: 1998. *Duna-táji dilemmák. Nemzeti kisebbségek – kisebbségi politika a 20. századi Kelet-Közép Európában*. Pozsony, Ister. Uő: 2004. *Kisebbségi léthelyzetek – közösségi alternatívák. Az etnikai csoportok helye a kelet-közép-európai nemzetállamokban*. Budapest, Lucidus Kiadó.

2 Brubaker, Rogers 2006. *Nacionalizmus új keretek között*. Budapest, L Harmattan–Atelier.

3 A Kelet-Közép-Európát érintő nemzetépítő nacionalizmusok fejlődését Ernest Gellner olyan ötlépcsős folyamatként írja le, mely az 1815. évi bécsi kongresszussal vette kezdetét. A második szakasz a balkáni kis nemzetek és a német, valamint az olasz nemzetállam létrehozásához kapcsolódott. A harmadik lépcsőt az ún. ver-

akkor jelzi a filozófus elméletének egyoldalúságát, miszerint „Gellner leleményes és lényegre törő periodizációja főleg külső szempontokra épült”. (30. p.) Ugyanott röviden felvázolja a vizsgált térség nemzeteinek 1918 előtti és utáni egymás közötti viszonyát, a birodalmi, illetve a versailles-i rendszeren belüli emancipációs és autonomista törekvéseket. Úgy látja, hogy ezek alapján három szakaszra osztható a ma már 22 nemzetállamnak otthont adó kelet-közép európai térség két évszázada tartó nemzetállami fejlődése.

A szerző a cseh és szlovák nacionalizmus felerősödését az első világháború szerepének és a nacionalizmus átértékelődésének a folyamatával hozza összefüggésbe. A szerző ebben a részben elemzi a csehszlovák állam megalakulásának előzményeit, elsősorban annak külpolitikai feltétel- és érvrendszerét. Ezen kívül rámutat a többségi állameszméhez kötődő lojalitásformák sok összetevős és képlékeny változataira, ami kisebbségi körülmények között alapvetően befolyásolta a csehszlovákiai magyarság kollektív identitásának alakulását: „A nemzeti lojalitás mellett az állampolgári, politikai, gazdasági és természetesen a szülőföldi lojalitásformák keveredtek sajátos felvidéki magyar identitásmintává”. (115. p.)

A *Nemzetállam – kisebbségpolitika* c. második részben a Csehszlovákia kisebbségpolitikáját megalapozó két világháború közötti szakaszt elemzi. A könyv *A csehszlovák politikai nemzet és a „kényszerkisebbségek”* c. alfejezetben belül kitér azokra a működési zavarokra, konfliktushelyzetekre, amelyek kezdettől fogva jelen voltak a saját magát alkotmányosan nemzetállamként meghatározó multietnikus államban. Ezek közé tartozott például a feltétlen lojalitás elvárása a kisebbségektől. Ezzel szemben az anyaországok rendszerint az ellenzéki magatartás felé irányították a

kisebbségi közösségeket, amelyek tagjainak többsége általában a revíziós politikát és a sérelmi magatartást részesítette előnyben. A munka arra is rávilágít, hogy a két elvárásrendszer között a kisebbségi elitnek már az Első Köztársaságban kitermelték azokat az újszerű identitásmintákat is, amelyek a közösségi jogok elnyerése alapján az integrálódás irányába hatottak.

A szerző egyúttal kiemeli, hogy a „versailles-i rendszer” sokszor egymással ellentmondó szerepekre „predesztinálta” a kelet-közép-európai államokat: „a két világháború közötti nemzetállami Közép-Európában egyszerre volt egy-egy állam a más országba került kisebbségeit védő, védhatalmi szerepet betöltő »anyaország«, rokon állam (kin state) és a nemzeti egyöntetűsége törekvő, asszimiláló, »nemzetiesítő« nemzetállam (nationalising state)”. (153. p.) Az 1919–1923. évi békerendszer összeomlása és a hatalmi viszonyok átrendeződése Európában az 1930-as évekre új kérdéseket vetett fel Közép-Európa számára. Ennek egyik fontos része lehetett volna a kisebbségi kérdés rendezése Csehszlovákiában, ami az „asszimilációs gyakorlat” helyett új alternatívákhoz, közösségi, területi autonómiák kialakulásához vezethetett volna.⁴ A második rész egyes fejezetei ezen kívül hangsúlyozzák a magyar revíziós politika, valamint a szlovák autonómia kérdésének mindkét ország számára tragikus következményekkel járó külpolitikai velejáróját, a hitleri Harmadik Birodalommal szembeni végletes kiszolgáltatottságot. Mindez nagyban befolyásolta a határvitákat eldöntő müncheni szerződést, majd a bécsi döntést, s még inkább az 1938–1939. évi második Cseh-Szlovákia felszámolását, Csehország 1939-ben, Magyarország 1944-ben bekövetkezett német megszállását, az első Szlovák Köztársasági német bábállamként való működését. Szarka László

saillies-i és wilsoni korszak jelölte, amelyen belül létrejöttek a kelet-közép-európai nemzeti államok. A negyedik fokot az 1940-es évek kelet-közép-európai etnikai tisztogatásai jelentették. Az ötödik szakaszt pedig Gellner feltételezése szerint a nemzeti gyengülés jellemzi. Erről bővebben l. 29. p.

4 „[...] az 1930-as évek második felében a fenyegető külpolitikai elszigetelődés miatt a csehszlovák vezetés a németek, szlovákok, ruszinok mellett a magyar kisebbség ügyében is megpróbált változtatni az addigi asszimilációs gyakorlaton.” 183. p.

ugyanakkor azt hangsúlyozza, hogy a hitleri agresszió visszamenőleg nem teszi meg nem történté az 1918–1938 közötti multietnikus nemzetállam kisebbségpolitikájának hibáit és mulasztásait. Éppen ellenkezőleg ezek is alapvetően hozzájárultak ahhoz, hogy Csehszlovákia Hitlerrel és másik két szomszédjával szemben magára maradt, és az 1938. évi csehszlovák válság az első köztársaság megszűnésével ért véget.

A *Hitler és Sztálin árnyékában* című harmadik rész azt a tíz évet összegzi, melynek leforgása alatt Csehszlovákia a náci német megszállás, illetve befolyási övezetből a kommunista Szovjetunió érdekkörébe került. A müncheni szerződés előzményeit, a második köztársaság működését, illetve a hitleri „élet-tér-elmélet” érvényesülését három fejezeten keresztül tárgyalja a szerző. Felhívja a figyelmet, hogy a csehszlovák válság belső okai mellett nemcsak Hitler politikája és a nyugati szövetségesek passzivitása, hanem Moszkva hozzáállása és a szomszédos országok revíziós politikája is hozzájárult az alig húsz évet megélt Cseh-Szlovákia 1939. márciusi megszűnéséhez. (2015–206. p.) Ennek a folyamatnak fontos részét jelentették az 1918–1919, majd pedig az 1935–1938 évi német, valamint a magyar kormányok által is támogatott szlovák, rutén autonómiatörekvések kudarcai. A második világháború előjátékként is felfogható kelet-közép-európai változások – Hitler befolyásának növekedése a dunai, Kárpát-medencei térségben – egyszerre kínáltak esélyt és szabtak korlátokat Magyarországra revíziós külpolitikájának. A müncheni szerződés a történeti Magyarország helyreállítása helyett az etnikai revíziós alternatívát erősítette meg: „A globális, integrális revízió alternatívájának a folyamatos háttérbe szorulása Németország közép-európai pozíciójának megerősödésével párhuzamosan történt, mégpedig elsősorban azért, mert Hitlerék számára a katonai és gazdasági értelemben egyaránt gyenge Magyarország maximális revíziós céljainak támogatása valójában szóba sem jöhetett.” (217. p.)

A következő fejezetekben a szerző a Cseh-Szlovákia néven megalakult rövid életű második köztársaság működésével foglalkozik, s a

térségben végbement változásokra hívja fel a figyelmet. A Cseh-Morva Protektorátus területi és népszámlálási statisztikái mellett a Szlovák Néppárt autonómiaköveteléseinek radikalizálódását, majd az autonóm szlovák kormány megalakulását és a német, lengyel és magyar többségű területek nélkül létrejött Cseh-Szlovákia szlovák és ruszin autonómiájának működését összegzi. Ezután a hitleri Németországnak a magyar revíziós politikát 1938-ban meghatározó szempontjait és döntéseit elemzi a szerző. Emellett felhívja a figyelmet azokra a változásokra (kilépés a Népszövetségből, csatlakozás az Antikomintern Paktumhoz), melyek Magyarországot minden ellentétes szándék ellenére fokozatosan a második világháborúba sodorták.

Bár a csehszlovákiai magyarság történetében a második világháború utáni homogén csehszlovák nemzetállam megteremtését célzó kényszeremigrációk, kényszerasszimilációk – a 30 ezer anyaországi magyar elűzése, a lakosságcsere, a csehországi deportálások és a reszlovakizáció – témaköre egy új időszakot jelöl, a jogfosztottság éveit a pártállami korszak kezdetéig a harmadik részben kaptak helyet. A német és magyar kisebbség teljes felszámolását célzó, „tisztá sláv” csehszlovák nemzetállam terveit, majd annak gyakorlatát elemző fejezetekben a szerző előbb a londoni és a moszkvai csehszlovák emigráció nemzetpolitikai törekvéseit vizsgálja. Ezek fontos részét alkotta a német és a magyar kisebbség felszámolásának kül- és belpolitikai, illetve katonai előkészítése. A szerző Karel Kaplan szavait idézve felhívja a figyelmet a magyar kisebbség eltüntetését célzó politika eredménytelenségének okaira, s egyúttal a deportálások szerepére a csehszlovák–magyar kapcsolatok megromlásában. (243. p.)

A csehszlovákiai magyar kérdés nemzetközi politikai vonatkozásaiból az is kiderült, hogy a magyarság felszámolása a magyar diplomácia részsikerei és a nyugati kormányoknak a magyarok egyoldalú kitelepítését elutasító magatartása nyomán bukott meg. Ezzel együtt Szarka László azt hangsúlyozza, hogy bár a magyar kisebbség teljes felszámolása sikertelennek bizonyult, a jogfosztottság időszakának eseményei – a deportálások, lakosságcsere,

valamint a reszlovakizáció – rendkívül súlyos törést okoztak a csehszlovákiai magyarság kollektív identitásában, ami napjainkig érezte-ti traumatikus hatását a kisebbségi magyarok emlékezetben s a többségi nemzetekkel szembeni magatartásban. (243. p.)

A könyv negyedik, egyben utolsó része jó-részt a pártállami évek kommunista (inter-)nacionalista nemzetiségi politikai viszonyait vizsgálja. Az első rész a „szláv nemzetállam” kialakításának törekvéseit, valamint a februári fordulat után létrejött kommunista pártállam-hoz vezető utat elemzi. Ezen belül meghatározónak a szudétánémetek, illetve a kárpáti németek kiűzését, valamint a potsdami határozat alapján befejezett kitelepítést tartja, amely a homogén szláv nemzetállam kialakításának meghatározóan fontos része volt. Arra is rávilágít, hogy a kommunisták által irányított pártállami nemzetiségi politika gyökeres változást hozott a Janus-arcú, masaryki köztársaság, az „emberarcú nacionalizmus” politikai viszonyaihoz képest. Miközben kitér Edvard Beneš felelősségére az 1945–1948 közötti etnikai tisztogatások kapcsán, az 1948-as kommunista hatalomátvételtől szólva kiemeli, hogy 1938-hoz hasonlóan ekkor „is elsősorban a külső nagyhatalmi tényezők [...] határozták meg Csehszlovákia sorsát”. (271. p.)

A szerző a pártállami időszak nemzetiségi politikája kapcsán hangsúlyozza, hogy az a „proletár internacionalizmus”, az „osztály nélküli társadalom” eszményét próbálta összekapcsolni a „valódi nemzetköziséggel”, amely a gyakorlatban azonban egyre inkább a kisebbségi kérdés negligálását, nem pedig a problémák megoldását jelentette. Ezt igazolja az is, hogy az 1949. május 9-i alkotmány kizárólag a cseh–szlovák viszony kérdésében tért ki a nemzeti kérdésekre.

A könyvnek ez a befejező része is jelzi, hogy a Csehszlovákiában politikai értelemben egészen 1963-ig tartó „ötvenes éveket” követően a magyar kisebbségpolitika szempontjából lassú felívelés vette kezdetét. Az 1963–65. években elkezdődött nemzetiségi viták, a Csemadok reformtervezetei a prágai tavasz időszakában érték el csúcspontjukat. Az ötvenes évek központilag levezényelt nemzetiségpolitikai fordulata az oktatásügy és a kulturális

szféra újrászerveződését eredményezte, megteremtve ezzel a közösségépítés elementáris feltételeit. Ennek volt része az Új Szó, a Csemadok, majd az Irodalmi Szemle, a magyar könyvkiadó létrehozása. A prágai tavasszal foglalkozó rész a rövid időszak nemzetiségpolitikai reformkísérletét mutatja be. A Csemadok 1968. évi KB-üléseinek állásfoglalásait pozitívan összegzi, s azokról kiemeli, hogy „képesek voltak olyan nemzetiségpolitikai kezdeményezést elindítani s olyan koherens jogi elképzelést törvényjavaslat formájába önteni, amelynek számos elemét évtizedek múltával is érdemes tanulmányozni”. (294. p.)

A több mint negyven éven át fennálló pártállami rendszer nemzetiségi politikájának csődjét a következő alfejezetben tárgyalta Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottságának a létrejötte is bizonyította. A Duray Miklós irányításával az egész régió első független kisebbségi politikai szervezeteként tevékenykedő mozgalom a kisebbségi magyar identitás megerősödésében is fontos szerepet játszott, minthogy egyrészt a pártállami rendszerrel szembenálló „demokratikus alternatívát” jelentett, másrészt pedig a kisebbségi jogvédelem számára teremtett szervezett kereteket.⁵

A könyv utolsó alfejezete a csehszlovákiai rendszerváltás időszakáról és a többpártrendszer kialakulásáról ad rövid összefoglalót. A szerző kiemeli, hogy ebben a „forradalmi átalakulásban” a magyar kisebbség aktívan kivette a részét. Ez együtt járt a magyarság újonnan létrejött kisebbségi „többpártrendszerének” – az FMK, az MKDM, valamint az Együttélés Politikai Mozgalom – a kialakításával, ami a megosztottság hátrányai mellett

5 A szerző a következőket jegyzi meg a szerveződés kisebbségpolitikai jelentőségéről: „A jogvédő mozgalom a szlovákiai magyar társadalom önszerveződése, a közösségi identitás megerősödése szempontjából is fontos szerepet töltött be részben azzal, hogy a pártállami kizárólagossággal szemben jelezte a demokratikus alternatíva lehetőségét, részben pedig azzal, hogy a kisebbségi jogvédelem mobilizálta a nyelvi, oktatási jogokat értéknek tekintő értelmiségieket, szülőket, fiatalokat.” 297. p.

három reálisan létező politikai irányzatot is jelölt. Az autonómiaelképzelések kapcsán a szerző jelzi, hogy bár azok kezdetől fogva jelen voltak a kisebbségi magyar politikában, mégsem tisztáztak alapvető kérdéseket.⁶

A könyv összegző részében jelzi az Európai Unió által felkínált lehetőségeket a kelet-közép-európai országokban, amelyek nagymértékben segítettek a mečiar korszak radikális nemzetállami nacionalizmusának visszatorzításában. Ezzel párhuzamosan hangsúlyozza a nemzetállami önzés és megosztottság ciklikus felerősödését, ami az 1989 óta eltelt negyedszázad nemzetiségpolitikájának inkább negatív értékelését jelzi: „A nemzeti és etnikai kisebbségek számára mindez kevés jót jelent, hiszen sem a regionalizálódás, sem a határokon átívelő, transznacionális folyamatok nem igazán indultak be 1989 óta.” (316. p.) A könyv történelmi tanulságként említi a cseh-szlovák nemzetállam többszöri bukását, ami a szerző szerint a „nemzetállami kizárólagosság” politikájának zsákutcás, kudarcos jellegét bizonyítja. (317.p.)

Összefoglalva, az analitikus és adatgazdag munka külön érdeme, hogy olyan alternatívákat is megvizsgál, melyek hozzásegítenek az események összefüggéseinek megértéséhez, s árnyalttá teszik a történelmi folyamatokról kialakult képeket. A fontosabb fejezetek historiográfiai áttekintései pedig módot adnak arra, hogy az olvasó maga is elmerüljön a kisebbségpolitika szakirodalmában. Persze azt is látni kell, hogy az egyes periódusokat összegző fejezetek terjedelmesebbek, míg mások aránytalanul kevés figyelmet és csekély hang-

súlyt kapnak a munkában. Ez nyilván nem teszi könnyebbé az általában egy-két döntő mozzanat iránt érdeklődő olvasó dolgát. A könyv elméleti kereteivel és az előzményekkel foglalkozó rész például szokatlanul hosszúra nyúlik, ami alighanem a szerző mostani kutatási érdeklődésére vezethető vissza. Néhány esetben ismétlődő gondolatok és információk is előfordulnak, amit érdemes lett volna kiküszöbölni.

A *Multietnikus nemzetállam* c. könyv nemcsak az interetnikus viszonyok újraértelmezésének fontosságára hívja fel a figyelmet, hanem példát nyújt a kelet-közép-európai nemzetiségi viszonyok kiegyensúlyozott elemzésére is. Az összefoglaló ugyanis önreflexív és kritikus elemzést ad Csehszlovákia és Magyarország történetéről, ugyanakkor nem feledkezik meg a kisebbségek saját felelősségéről sem. Nem a kisebbségeket sokszor sújtó sérelmekre koncentrál, hanem a történelem többtényezős folyamatát helyezi középpontba. A recenzen véleménye szerint a 21. század eleji kelet-közép-európai történetírásban nélkülözhetetlenek a nemzeti narratívát felülíró összehasonlító, összefoglaló munkák, amelyek transznacionális megközelítésben vizsgálják a 20. századi nemzetállamok kialakulását, eredményeit, működési zavarait és konfliktusait. Az európai integrációs folyamatok mostani „döcögős” szakaszában pedig különösen tanulságos lehet, hogy az Unió nyugat-keleti szociális és bérlejtőin migráló milliók révén a már-már homogénnek tartott nemzetállamok egy-két évtized alatt ismét multietnikus szerkezetűvé válnak. Ezért ez a munka nem csak a szakmai körben lehet „kötelező olvasmány”, hanem a téma iránt érdeklődő vagy éppen az érintett kisebbségi és többségi „laikusok” számára is újszerű szempontokat nyújthat.

Bajcsi Ildikó

Jozef Tancer: Rozviazané jazyky – Ako sme hovorili v starej Bratislave. Bratislava, Slovart, 2016, 304 p.

Milyen nyelveket használtak a pozsonyiak a szűkebb vagy a tágabb családi környezetben?

6 Ugyanakkor arra is kitér, hogy „a szlovákiai kisebbségeknek az 1989. évi hatalom- és rendszerváltás óta máig tisztázatlan és szabályozatlan a jogi státusa. A magyar és a többi kisebbség közötti számbeli, település szerkezeti, identitás politikai, nyelvi stb. különbözőségek, a történelmi előzmények homályos emléke, az előítéletek továbbélése következtében a többségi politikai pártok láthatóan az etnikai alapozású önkormányzatiság semmilyen elemét sem tudták és ne mis akarták az etnopolitikai szabályozás alapelveként elfogadni”. 315. p.

Hogyan beszéltek a város lakói az egyes színtereken? Milyen nyelveket tanultak a pozsonyi gyerekek az iskolában, a nyelvkurzusokon vagy éppen magántanároknál? Minderre választ kapunk Jozef Tancer, a pozsonyi Comenius Egyetem germanistájának legújabb könyvéből.

Ahogy a szerző az előszóban megfogalmazza, az olvasó egy olyan könyvet tart a kezében, amely lényegében egy zárszó. Zárszó az egykori, a letűnőben lévő pozsonyi többnyelvűségről. Jozef Tancer ezúttal arra vállalkozik, hogy húsz interjú keretén belül bemutassa a két világháború közötti Pozsony/Prešporok/Pressburg nyelvhasználatát, mégpedig úgy, hogy szóra bírja annak a generációnak az utolsó tagjait, akik ennek a többnyelvű környezetnek a részei voltak. A megszólaltatott emlékezők egy multikulturális, jellegzetesen közép-európai város múltjáról mesélnek, különös tekintettel a város többnyelvűségére. A szlovákok, magyarok, németek, zsidók és más nemzetiségek által lakott Pozsonyban a többnyelvű kommunikáció a mindennapi élet részét képezte, legyen szó akár a hivatalban, a boltban, a családi étkezéskor vagy éppen a verandán a szomszéddal folytatott kommunikációról.

Jozef Tancer csaknem tíz éven át tartó munka eredményeit vetette papírra. Összesen száz hangfelvételt készített mintegy hetven olyan adatközlővel, akik gyermekkorukat és fiatalságukat a két világháború közötti Pozsonyban töltötték. Tancer azonban nemcsak azokkal készített interjút, akik a második világháború lecsengése után is Pozsonyban maradtak, hanem azokkal is, akik már új hazájukból, Németországból vagy Izraelből látogattak haza egykori szülővárosukba. A szerző esetében elmondható, hogy valóban elragadta őt a kutatási láz, ugyanis Csehországban, Ausztriában, Németországban, Nagy-Britanniában, az Egyesült Államokban és Argentínában is megfordult egy-egy interjú elkészítéséért, tőkéletésítéséért, illetve befejezéséért. A kiadványban a válogatást követően húsz olyan interjú kapott helyet, amelyben az 1916 és 1933 között született emlékezők németként, magyarként, szlovákként, illetve zsidóként valának a két világháború közötti Pozsony nyelvi helyzetéről.

A sokéves széles körű kutatás eredményeként összeállított kötetben a modern szociolingvisztika módszereivel – például a nyelvi életrajzok vizsgálatával – is találkozhatunk. Mindemellett a szerző az információ-szerzésnek azt a módját választotta, amelyet az etnológia és az oral history is alkalmaz, s egyúttal irodalmi-publicisztikai műfajként is ismerünk: az interjút. Az egyes beszélgetések az oral history iskolapéldájaként a „nagy történelem” hatását mutatják be az egyén sorsára vetítve.

Tancer interjút egyebek között az teszi élvezhetővé, hogy szerkezetük egyszerű, a laikus olvasók számára is érthető. Nem írja át őket fonetikusán, ugyanakkor törekszik az adatközlők valódi szórendjének követésére és az általuk használt autentikus kifejezések megtartására. A szerző szerint a szóbeli kommunikáció és a beszélt nyelv a kulcsa a többnyelvű kommunikáció megértésének, így az interjúk átírása során nem fektetett hangsúlyt a kodifikált standard normájának betartására sem. Tancer úgy véli, hogy a mindennapi beszélt nyelvben erőteljesebben érvényesül az adatközlők személyisége és élettörténete.

A kiadvány szerzője az interjúknak – valószínűleg helyszűke miatt – csupán válogatott részeit közli helyenként az adatközlő nevével, máskor a saját maga kitalálta iniciálékkal. Az emlékezők (Mayer Judit, Katarína Herrmannová, Berta Dvořáková, Peter J. Scott, Rosina Stolarová, Gertrúda Milchová, Juraj Linzboth, Mária Hrankovičová, Pavol Polák, Georg Portland, N.N., Edita Trubenová, Susanne Zahradnik, Marta Krallová, Erika Blumgrund, Otto Sobek, Josef H. Derx, Hilde Weiszová, Veronika Schlosserová, Pavel Taussig, Alexander Schiller, Mirjam Adamec) arról mesélnek, hogy milyen nyelven beszéltek otthon és a környezetükben, milyen iskolába jártak, hol találtak a többnyelvűséggel, milyen nyelven tudtak írni, és hogy mi az anya- vagy a domináns nyelvük. Látszólag a nyelvekről van szó, a szavak azonban sokszínű képet festenek Pozsony két háború közötti életéről, a világégés tragikus éveiről, de a reálszocializmus nehéz időszakáról is.

A beszélgetésekhez a szerző modern módszertani megközelítéssel készült rövid esszét, tanulmányokat fűz, valamint a saját történeteivel, és a kutatás a háttér-információival is színesíti a művet. Jozef Tancer érinti a nyelvi ideológiákat, a háromnyelvűség, ill. a többnyelvűség kérdését, fejtegeti az interjúkészítés nehézségeit, valamint rámutat az anyanyelv szó jelentéstani sokszínűségére (lehet az anya vagy az apa nyelve, lehet az a nyelv, amellyel az illető azonosul, vagy amely domináns számára). Mindemellett a szerző arra is hangsúlyt fektet, hogy az interjúkat olyan autentikus történelmi forrásokkal egészítse ki, mint az adatközlők fényképei, személyes dokumentumai és naplóbejegyzései.

A kiadványban közzétett interjúk az adatközlők visszaemlékezésein alapulnak: Jozef Tancer beszélgetőpartnerei átadják neki és az olvasónak történelmi tapasztalataikat a mindennapi kommunikációs szükségletekből fakadó többnyelvűség formáiról a többnemzetiségű Pozsonyban. A saját élményekből és érzésekből felépülő vallomások történelmünk bonyolult, nemegyszer vészterhes korszakait mutatják be.

A társadalom mindennapi életéről és kultúrájáról sokat eláruló nyelvi életrajzok további kutatók, nyelvészek, szociológusok, történészek, etnológusok vagy akár muzeológusok számára is hasznos forrásnak bizonyulhatnak. A kötet szakszerűsége mellett igen olvashatóan, a nagyközönség számára is érdekesen mutatja be a többnyelvű Pozsony történetét.

Takács Henrietta

Misad Katalin–Csehy Zoltán (szerk.): Nova Posoniensia VI. A pozsonyi magyar tanszék évkönyve. Pozsony. Szenczi Molnár Albert Egyesület, 2016, 210 p.

Hatodik alkalommal jelent meg a pozsonyi magyar tanszék évkönyve, a Nova Posoniensia, melynek célja – ahogy az a szerkesztői előszóban is olvasható – a tanszéken zajló tudományos, művészeti és pedagógiai tevékenység dokumentálása, s helyet kapnak benne a doktrandumok tudományos munkái is.

Az évkönyvet Lanstyák István tanulmánya nyitja *Soknyelvűség és sokjegyűség. A több nyelv használatával kapcsolatos újabb nyelvi ideológiákról* címmel. A szerző két nyelvi ideológiát mutat be, melyek a nyugat-európai és az észak-amerikai városokba történt nagymértékű bevándorlások következtében létrejött nyelvi szuperdiverzitásra reflektálnak: ezek a plurilingvizmus (soknyelvűség), valamint a multilingvizmus (sokjegyűség). Röviden tisztázza a kulcsfogalmakat, majd rátér a szuperdiverzitás következményeire: a szemléleti változásra és az új megközelítésre a nyelvtanítás, valamint a nyelvtudomány területén. A két ideológia fényében szembeállítja a korábbi szemléleteket, kutatási módszereket a jelenlegiekkel, majd összeveti az ideológiák közös jegyeit és eltéréseit. Betekintést nyújt az elméleti nyelvészek, a szociolingvisták és a jegyűségi szemléletű kutatók munkájába, az új nyelvi helyzethez való alkalmazkodás folyamatába, illetve az új nyelvi kutatások irányultságába. Saját szerzői szövegével, valamint angol, magyar és cseh nyelvű idézetekkel igyekszik szemléltetni és alátámasztani a nyelvi többféleség természetes voltát. Végül felhívja a figyelmet az új megközelítés lényegére: a nagyfokú nyelvi változatosság nyelvelméletbe való beépítésére.

Cs. Nagy Lajos *Nyelvjárási jelenségek a Pest megyei Szadán* című tanulmányában egy déli palóc nyelvjárási településen végzett, ezredforduló környéki kérdőíves vizsgálat eredményeit ellenőrzi le és veti össze saját kutatási eredményeivel. Dolgozatában a faluközösség beszédére jellemző hangtani, alakítási és szókincsbeli sajátosságokat foglalja össze, s tárgyalja külön fejezetekben. A hangtani jelenségek vizsgálata során a szerző hang- és ejtésmódbeli változásokat rögzít a nyelvjárársban. Megállapítja, hogy a falubeliek beszédére – a korábbi vizsgálatok eredményéhez viszonyítva – még ma is jellemző az *í*-zés, az *ö*-zés azonban már ingadozást mutat, továbbá eltűnőben vannak a kettőshangzók. A szókincsvizsgálat során a szerző arra a kérdésre keresi a választ, hogy a korábbi kutatás eredményei alapján a faluközösség életében leggyakrabban használt fogalmak közül melyek használatosak még ma is, melyek jelentését ismerik még az emberek, valamint

melyek neveződtek át. Kérdőíve 113 kérdésből állt, melyeket a falubeliek mindennapi életének megfelelő fogalomkörökbe osztott (pl. aratás, cséplés stb.). A válaszokat témakörönként csoportosítja: ismert és ismeretlen fogalmakra, valamint az ismert fogalmak új megnevezéseire. Kutatásának eredményeit számszerűsített adatokként is feltünteti. Dolgozata végén rámutat arra, hogy a korábbi és az új adatokat összevetve átfogó képet kaphatunk a lakosság korábbi életéről, valamint az elmúlt évtizedekben bekövetkezett nyelvi változásokról. A tanulmányhoz tartozó mellékletben megtalálható a szerző által összeállított kérdőív, valamint az adatközlővel készített beszélgetések írott változata is.

Misad Katalin kutatásának tárgya, ahogy dolgozatának címe is mutatja (*A kétnyelvűség kérdéskörének megközelítése a szlovákiai magyar tannyelvű középiskolák Magyar nyelv tankönyveiben*), a szlovákiai magyar tannyelvű gimnáziumok és szakközépiskolák számára készült anyanyelvtankönyvek vizsgálata a kétnyelvűségi kérdéskör szempontjából. A szerző azt kutatja, megjelenik-e egyáltalán a bilíngvizmus kérdése a nyelvtankönyvekben, ha igen, milyen témaköröket érintve, milyen felfogásokat, szempontokat követve, milyen módszereket alkalmazva dolgozzák fel a kétnyelvűséggel kapcsolatos tudnivalókat. Külön-külön mutatja be és értékeli ki az 1., 2., és 3–4. osztály számára készült tankönyveket. Megállapítja, hogy a kétnyelvűség kérdéskörével a gimnáziumok és a szakközépiskolák 1. osztálya számára készült tankönyv foglalkozik a legmélyrehatóbban, a többiben alig, vagy csak közvetetten utalnak a jelenségre. A szerző úgy véli, természetesnek kellene lennie, hogy a kétnyelvű beszélőközösségben élő szlovákiai magyar diákok nyelvi helyzete, illetve nyelvhasználatára visszatükröződjön a nyelvtankönyvek tananyagában is. Érintőlegesen foglalkozik a tankönyvek és a szlovák közoktatási törvény, valamint az állami oktatási program közötti összefüggésekkel, majd ismerteti a tankönyvpályázatokat, illetve a tankönyvek megjelenítésének folyamatát. Rávilágít arra, hogy a magyar tannyelvű iskolák számára készülő tankönyveket olyan személyek bírálják el, akik nem tudnak magyarul.

Sebők Szilárd *Nyelvleírás a nyelvszemléletek és nyelvmetaforák tükrében* című tanulmányában a nyelvészek tevékenységének, azaz a nyelvleírásnak kritikus vizsgálatára vállalkozik. Véleménye szerint a nyelvleírás mindig kettős tevékenységet jelöl: a leíráshoz használt nyelv létrehozását, valamint annak a nyelvnek a használatát, amely a leírás eszközeül szolgál. Korábbi tanulmányok fényében megállapítja, hogy a nyelv leírása során „melléktermékként” létrejött metaforákból egy olyan nyelvfelfogás olvasható ki, amely befolyásolja a feltett kérdéseket és az ezekre adott válaszokat. Úgy véli, a nyelvész kutatása során nem foglalkozik különösebben azzal, hogy az általa választott leírói eszközök (metaforák) milyen előfeltevéseket hoznak magukkal. Három nyelvfelfogást ismertet röviden, majd ezek összegzése után megállapítja, hogy – bár ez olykor nehezen felismerhető – a nyelvleírás elengedhetetlenül metaforikus alapokra épül. Kitér a metaforák leírás során betöltött szerepére is, azok előnyeire és hátrányaira. Hangsúlyozza, hogy nem az a kérdés, hogyan lehetne őket elkerülni a leírás során, hanem az, hogy az adott terület leírására milyen metaforák a legalkalmasabbak. Úgy véli, a legjobb megoldás, ha a metaforákat a leírás szükségszerű tartozékaként kezeljük, amelyeket nem kiküszöbölni kell, hanem sokkal inkább tudatosítani.

A variánsok sűrűjében. A műfordítás lezáratlanságának jelensége Devecseri Gábornál című dolgozatában Polgár Anikó a műfordítás filológiai problémáiról értekezik. Bemutatja Devecseri egyik fordítói alapelvét, mely szerint a fordítás folyamata sosem zárul le, majd összeveti Németh László műfordításról írt esszéjével (A javító toll nyomában). Felvezeti Devecseri fejlődéselvű elméletét, melynek alapja, hogy a történelmi korszakváltással szemléletváltásnak is be kell következnie a műfordítók esetében, a szerző azonban nem tartja egyértelműnek, hogy ezek a szemléletváltások minden esetben sikeresebb megoldások felé vezetnek-e. A továbbiakban ismerteti a pályatársak véleményét Devecseri munkásságáról, annak híres javítási kényszeréről, ezt követően pedig rátér a variánsok sokaságának okaira, melyeket a műfordító munkamódszerében, a fordításszemléleti változások-

ban, illetve a megrendelő igényeihez való igazodásban vél felfedezni. Devecseri műfordítói változtatásait módszerei alapján nyolc kategóriába sorolja, konkrét példákkal szemlélteti, majd – figyelmet szentelve a metrikai összefüggéseknek – elemzi és értékeli a változtatások minőségét. A szerző úgy látja, a szöveg lendülete gyakran megtörik az utólagos fordítói csiszolgatások során, amely ennek következtében eltávolodik az eredeti szövegtől. Rámutat a szövegkiadók nehézségeire a variánsok tengerével szemben: a Devecseri-fordítások kiadásakor nem egyértelmű, mely esetekben hagyatkozhat a filológus azt *ultima manus* elvére, illetve mikor a saját szövegválasztására.

Dusík Anikó tanulmánya (*Az olvasó megismerkedik a nemes Don Quijoteval és szándékkal avagy Ki volt Don Quijote és hogyan lett belőle kóbor lovag?*) elkalauszolja az olvasót Cervantes íróasztalától Győry Vilmos és Benyhe János fordításain keresztül (több adaptációt is érintve) egészen Csörgey tanácsos könyvtári polcáig. Dolgozatát egy Fáy András-i serral indítja, ennek oka az író szövegében elejtett utalás Cervantes Don Quijotejára. A szerző elsősorban a két teljes magyar Don Quijote-fordítással, a magyar alapszövegnek tartott Győry-féle 19. század végi változattal, valamint Benyhe 2005-ös újrafordításával foglalkozik. A regény lefordítására tett korábbi kísérleteket csupán ízelítőként, előfutárként tartja számon a szerző, mivel a teljes fordításokkal szemben ezek hiányosak és idejétmúltak, míg ez előbbieik, véleménye szerint, az idő múlásával sem veszítettek intenzitásukból. A szerző konkrét példákkal szemlélteti a két teljes magyar fordítás eltéréseit és sajátos megoldásait, emellett kitér néhány magyar Don Quijote-adaptációra (Radnóti, Huszár Vilmos, Gaal Mózes, Radó Antal stb.), valamint Győry az ifjúság számára átdolgozott szövegváltozataira is, s összeveti ezek jellegzetes különbségeit. Megállapítja, hogy az átdolgozások kezdomondatai, illetve első fejezetei változékonnyá képet mutatnak. Összességében véve egyetlen színvonalúnak találja „a magyar Cervantes”-t, ám azt is lehetségesnek tartja, hogy ez a sokszínűség az, ami a mű életképeségét biztosítja. Úgy véli, minden fordító külde-

tése, hogy az általa fordított szöveg időálló, nyitott és alkalmazkodóképes maradjon, emellett nem szabad elvesztenie a kapcsolatot az eredeti szöveggel sem. A cél tehát a „tökéletes hasonmás” és az „újáteremtés” közti arany középutat megtalálása.

Száz Pál *Betyárok, kommunisták, és a szóra bírt alárendelt. Ivan Olbracht magyar recepciójának kezdetei* című tanulmányban Olbracht magyar befogadástörténetének kezdeteit vizsgálja. Ismerteti az író pályafutásának indulását, akit a „két háború közötti cseh próza megkerülhetetlen alakja”-ként jellemez, majd rátér az első magyar fordításban megjelent Olbracht-kiadásokra: *Suhaj, a betyár* (1936), *Átok völgye* (1938). A találó címben elhangzott kulcsszavak (kommunista, alárendelt, betyár) a tanulmány három fejezetére utalnak. Az első részben bemutatja az érintett művek magyar köztudatba való beépülését, és a *Korunk*ban publikáló Sándor László ebben a folyamatban játszott szerepét. Elemzi Sándor válogatott cikkeit, melyekben Olbrachtot mint kommunista íróként élteti, s a szocialista művészet legkiválóbb példáiént propagálja annak műveit, megalapozva ezzel a magyar Olbracht-recepciót. A következő fejezetben az alárendeltség perspektívájából vizsgálja a *Suhaj, a betyár* című regényt, s ebben az olvasatban Nikola Suhajt az elnyomott nép kollektív identitásának jelölőjeként értelmezi. A továbbiakban Márai Sándor, Schöpflin Aladár és Nagypál István recenzióit összehasonlítva elemzi a regény magyar befogadási stratégiáit. Megállapítja, hogy mindhárom recenzius a betyármotívumra összpontosít, s olvasatukban azt a magyar kultúra tradícióiba igyeksznek bekapcsolni. A három vizsgált recenzió, valamint Sándor László írásai alapján ezeket tartja a lehetséges irányoknak, melyek mentén a magyarok Olbracht műveinek fordításait olvasták.

Csehy Zoltán ezúttal egy részben nyelvészeti vonatkozású témával foglalkozik Arc, *arcrongálás, maszkos játék* (*Az ún. szlovákiai magyar irodalom nyelveiről – vázlat*) című tanulmányában, melyet egy – Cselényit idéző – dilemmával indít: van-e, volt-e, lesz-e (nyelvi alapon önazonos) szlovákiai magyar irodalom? Írásában arra a kérdésre keresi a

választ, vajon arcadó-e a kisebbségi író profílija, s ebben milyen szerepe van a nyelvek közti átjárásnak vagy a nyelvi elkülönülésnek. Nagy hangsúlyt fektet a többnyelvűsített szövegek poétikai és referenciaterének vizsgálatára. A „szlovmagy” nyelv behatárolását (nem két nyelv egyenrangú keveredése, hanem egy harmadik minőség) követően rámutat, hogy a kisebbségi nyelvek deterritorizációs együtthatóval rendelkeznek, majd irodalmi (Deleuze–Guattari) és kultúratudományi (Márton László, Balázs Imre József) tézisek mentén fejtegeti a témát. A továbbiakban vizsgálja a szerzők viszonyulását a kisebbségi író profiljához, érinti a műfordítás kérdéskörét, valamint kitér az irodalom és a politika viszonyára. Megfigyeli a kisebbségi írók (többek között Bettes István, Németh Zoltán, Varga Imre, Tózsér Árpád, Száz Pál) által alkalmazott énformalási stratégiákat, különös tekintettel a kevert nyelv használatára. Végül megállapítja, hogy az arconválás és arcformalás irodalmi stratégiái a szlovákiai magyar nyelvi önreprezentációban szinte elválaszthatatlanok a poétikai kísérletektől.

Szabó Klaudia dolgozatában (*Álarcok Margíta Figuli Megkísértés című novelláskötetében*) folytatja a korábban felvett Figuli-fonalat (lásd az előző évi évkönyv anyagát), ezúttal John Powell könyvének fényében vizsgálja az író *Megkísértés* című novellagyűjteményét. Célja a könyv segítségével felfedni a tanulmányban vizsgált hat novella szereplőinek maszkját, amit saját hibáikkal, sorsukkal, valamint a kor elvárásaival való szembesülés elkerülése érdekében öltöttek fel. Igyekszik közelebb hozni Figuli novelláskötetét az olvasókhhoz, ehhez segítségül hívja a kritikusokat, idézeteket, valamint magát a szerzőt is. Először a kötet keletkezését mutatja be külön fejezetben, majd rátér a kritikusok meglátásaira, s megállapítja, hogy a recenzensek többsége az erotizmust emelte ki a kötet fő jellemzőjeként. Ismerteti Figuli véleményét a női sorsról, valamint saját művéről, melyben központi szerep jut a Biblia nyelvének. Rávilágít Figuli hitvallására, mely szerint a valódi érték a lélekben van, s az idők, amikor a nő a férfi felvidítésére szolgált, már régen elmúltak. A szerző a novellák elemzése során – a cselekmény ismertetésén túl – a főszereplők személyisé-

gének vizsgálatát célozza meg. Úgy látja, a szereplők egyszerre több álarcban élnek mindennapjaikat. Megállapítja, hogy a Sigmund Freud által vizsgált tudatalanban található vágyak Figuli novelláinak szereplőinél kielégíthetetlenek maradnak. Végezetül értékeli a magyar fordítást, mely Havas Márta nevéhez fűződik. Úgy ítéli, Havas jól láttatja a Figuli-szövegek központi lírizmusát, a dinamikus cselekményszöveget, valamint az erotizmus domináló jelenlétét.

A kötet rendhagyó módon nem oszlik két fő fejezetre, a nyelv- és irodalomtudományi munkák ezúttal átmenet nélkül követik egymást. A tanulmányokat magyar nyelvű annotációk és kulcsszavak vezetik be. Az évkönyv végén szakbibliográfia található a tanulmányok szerzőiről. A kötetet mindenkinek ajánlom. Rendkívül sokszínű olvasmány gazdag témaválasztékkal.

Mészáros Veronika

Zalmen Gradowski: Auschwitz-tekercs. A pokol szívében. Fordította, szerkesztette és az előszót írta Hunyadi Zsombor. Budapest, Múlt és Jövő, 2016, 164 p.

Az Auschwitz Evangéliumai könyvsorozat harmadik darabjaként a Múlt és Jövő Kiadó olyan Auschwitzban íródott s az auschwitzi hamuból előkerült műveknek a magyar fordítását jelentette meg, melyek elsősorban a történetek érzelmi hátterének dokumentálását szolgálják.

A szövegeket, melyeknek jiddis eredetije a 70-es években jelent meg először, a jiddis irodalom fiatal kutatója, Hunyadi Zsombor magyarította, s egy alapos, a történelmi, irodalmi, filológiai aspektusokra egyaránt kitérő bevezető tanulmánnyal látta el.

A szerző, Zalmen Gradowski (1910–1944) 1942. december 7-én éjjel került Birkenaubába, családtagjait ugyanaznap reggel elgázosították, őt magát pedig az auschwitzi speciális osztagba, az ún. Sonderkommandóba osztották be. A „sonderesek” az áldozatok gázkamrába vezetésében, a holttestek kivonszolásában, a hamvak szétszórásában segítettek, látva előre saját jövődjüket is, hiszen

munkájukat nemegyszer az előző „sonderekek” holttesteinek eltakarításával kezdték. Gradowski úgy érezte, hogy a pokol kapuját kell őriznie, melyen keresztül zsidók milliói haladnak át egész Európából, s őr a bízzák utolsó titkukat. Az írás az ellenállás része volt számára, szövegeit bádogdobozokban rejtette el az emberi testek hamvai közé, a krematórium térségében, bízva abban, hogy az utókor megtalálja majd őket és okul belőlük. Gradowski később részt vett az 1944. október 7-én kirobbant felkelésben, melynek során a felkelőknek sikerült megsemmisíteniük egy krematóriumot. Valószínűleg őt magát is a felkelés elnyomása után, megtorlásként végezték ki. Írásai közül csak az a kettő került napvilágra, melyeket a kötet magyar fordításban közöl.

Az egyik szöveg jiddis eredetijének kiadója, Chaim Wolnermann maga is a munkatáborok túlélője, aki a háború után visszatért szülővárosába, Oświęcimbe (Auschwitz). Gradowski bádogdobozba rejtett kéziratát egy lengyel fiatalembertől vette meg. Az eredeti dokumentumból (melyet Wolnermann Palesztinába kívánt vinni, ám út közben nyoma veszett) csak töredékek maradtak, ám a szöveget korábbi másolata alapján később saját költségén kiadta. A műhöz írt előszava szerint a szegényebb lakosok a táborok felszabadítása után kincseket kerestek a fogolytábor környékén, akár azzal a módszerrel is, hogy kiásták és átszítálták az elégetett áldozatok hamvait, hogy aranyat vagy egyéb értékeket találjanak. Az ilyen kutatásokban gyerekek is részt vettek, akik Wolnermann szerint nemegyszer az áldozatok földi maradványaival játszottak.

A másik kéziratot a Sonderkommando egyik, holokausztot túlélő tagja, Yosef Dragon találta meg, s adta át a tábor szovjet felszabadítóinak. Ez a szöveg Leningrádba került. Ber Mark lengyel zsidó történész dolgozta fel, és halála után felesége, Eszter Mark adta ki Izraelben. Az Auschwitz-tekercs cím Marktól származik.

Mindkét szöveg irodalmi ihletésű, nem a pontos adatközlésre, hanem az érzelmek megragadására törekszik, ennek ellenére történeti dokumentumként is jelentős. Ismétléses retorikai struktúrákkal, paralelizmusokkal,

kérdő és felkiáltó mondatokkal, szimbólumokkal, költői képekkel dolgozó szépprózáról van szó, melynek erejét érzelmi töltete, a feldolgozott élményanyag mélysége és a szövegek megszületésének körülményei adják. Az Auschwitz-tekercs megszületettjai a világ még boldog polgárai, akiket a szörnyűségek szemtanúja kézen fog, és megmutatja nekik az újkori barbárok által elkövetett borzalmakat.

Az események lineárisan haladnak, felvilágotva a bevagonírozás, a vonatút, a szortírozás részleteit. A vagonban szomjazók öreiknek kopogtatnak, s kiabálnak, hogy legalább az útszéli hóból dobjanak be nekik. Csak egy karnyújtásnyira van az étellel teli fehér massa, mely a szövegben a vagonban lévő fekete szerencsétlenségével kerül ellentétbe. A szortírozás után a férfilágerbe kerülők szadistáknak vélik az újonnan érkezett, megtört emberek gúnyolódó régebbi rabokat, akik könnyedén vetik oda nekik, hogy ne reménykedjenek a családtagjaikkal való találkozásban, hiszen azok már elégték, „már ott fönt vannak”. Mindezt „kísértet-játéknak” vélik, a foglyokat a föld alól folyamatosan kíséri a halál. A lágerlakók nem emberek már, hanem mozgó gépek, a gyomruk rabszolgájává válnak, az elme csak arra gondol, hogyan elégítse ki a gyomor éhségét. A halál csak egy szám eltűnése, a táborba kerültek olyanok, mint a kavicsok, „ha pedig egy kavics lepottyan, a baj nem olyan nagy”. Munkájuk a Hamlet sírásóiéhoz hasonló: „Lemegyünk a hosszan kiásott gödrökbe, a koponyákat magasra dobjuk, ahol mások elkapják, és továbbhajtják.” Eközben azonban nincs idő az élet értelmén elmerengni, hiszen amint valaki elmélázna, a kápó hatalmas ütést mér a fejére.

A másik, A pokol szívében című szöveg egyik alfejezete a holdat szólítja meg, aki valamikor az élet forrása volt, most viszont fenséges sugarai fájdalomosan szűrő nyílveszőkké váltak. A hold nézőpontjából mutatja be a krematóriumhoz, utolsó percekhez elérkezőt, akik számára a halálos gáz az ördög ajándéka. A hold jórcájt-gyertyaként, azaz évfordulós gyertyaként veti gyászfényét az elhunyt hozzátartozók emlékére. A cseh transzport című alfejezet néhány halálba vezető női sorsot beközelít: például egy tizenhat éves lányét, akit aranysszal

kötött eddig családjához, s ez most elszakadt; egy esküvő előtt álló húszéves lányét, aki most egy halott világ foglya lett; egy nemrég szült fiatalasszonyét, aki hamarosan gyermekével együtt a halottak tengerébe süllyed; egy idős anyáét, aki nem az évek számától, hanem az átélt szenvedéstől öregedett meg.

Az antiklimax, a lefokozás retorikája a fokozatos reményvesztés bemutatásának a fő eszköze: a hét hónapja a tábor területén élő cseh transzport családjait fokozatosan törlik meg, először reményt csepegtetve beléjük, hogy ellenállásra még csak ne is gondoljanak. A kiábrándultság végső fokán lévő női áldozatok „mint lemetszett ágak” zuhannak a sonderkommandósok karjaiba. A szerző érzéketlenül ecseteli a levetkőzésre kényszerített vagy levetkőztetett, különböző korú nők szégyenkezését és a sonderkommandós férfiak zavarát, akik egy pillanatra azt gondolhatják, hogy nem is halálba menőket látnak, hanem egy művész modelljeit. Gradowski stílusának fontos összetevője az ellentétek kiélézése, bemutatva gyakran a lépcsőfokokat is, melyek a két véglet közé feszülnek. Leírja, hogyan lesznek az izgató női testekből pár perc alatt visszataszító, mocskos állatok: fogaikat a hússal együtt kitépik, hajukat levágják, fülbevalóikat elveszik, s mikor holttesteiket már nem akarják csupasz kézzel megérinteni, bőrszalagokat csavarnak hófehér kezeik közé az idegen férfiak, így húzzák végig őket a szennyes padlón, s teszik be egy talicskába.

A megtanult irodalmi mintákhoz igazodó poétikai eljárásokat, a gyakran közhelyes érzelmességet és pátoszt a részletek ismerete, a szemtanú bennfentessége, a leírtak autentikus volta ellensúlyozza. Megtudjuk például, hogy a gáz betöltését két gázálarcos férfi végzi: fémdobozban viszik a gázt, s a bunker „szemébe” öntik, „amelyre nehéz fedőt raknak, nehogy valamennyi gáz kiszökhessen”. Beszámol arról, hogy a zárok kicsavározása, a holttestek megpillantása után a halotti csöndben „csupán egy tompa, alig hallható zöreje hallatszik, a hullák különböző üregeiből szívárgó folyadék hangja”. Egy-egy holttestet hárman vesznek kezelésbe: az egyik fogóval aranyfogakat tép ki, a másik a copfokat nyírja le, a harmadik a fülbevalókat és a gyűrűket veszi le.

A testeket úgy pakolják, mint a farönköket, a kemencék szájánál a kisgyerekek holttestét egy rakásba gyűjtik, mert két nagy mellé vetnek mindig oda egy kisebbet. Ezeknek a feladatoknak az elvégzéséhez robotokká kell válniuk, s hogy ez némelyeknek csak ideig-óráig sikerült, azt Gradowski érzelmekkel teli szövege is tanúsítja.

A látottakon kívül beszámol megérzéseiről, sejtéseiről, álmairól is. Néha a történeteket gondolatban továbbszövi. Ír például a krematóriumban történt szívtépő találkozásokról: a nők egy csoportjának nem jutott hely az első krematóriumban, így a meztelen férfiakat és nőket együtt viszik elgázósítani. A narrátor ironikusan „szerencsésnek” mondja azokat a párokat, akik az utolsó pillanatban egymásra találnak: „A hatalmas teremben látod a szörnyű jelenetet, amint egy meztelen férfi feleségét öleli”, egy másik férfi meztelen felesége viszont a bunker másik oldalán van, más férfiak között, s mire férje észreveszi és utat törne magának hozzá, szétömlik a gáz. Ezeknek az utolsó pillanatoknak nyilván a Sonderkommandó tagjai sem lehettek szemtanúi, a szerző azonban érzékeltetni szeretne volna az elgázosítás közben lejátszódó, tulajdonképpen leírhatatlan érzelmi viharokat.

A szöveg felvillant néhány ellenálló tettet is, bátor vagy kétségbeesett férfiakét és asszonyokét, akik kivégzésük előtt az SS-ekre támadtak. A purim ünnepén a halálba küldött cseh transzport tagjai a bátor kiállás képviselői: a levetkőztetett zsidók megvetően nézik az ott álló tisztet, akik közt egy nő is van, a női láger vezetője. A narrátor, a Sonderkommandó tagja oldalt áll, s szemtanúja, amint a meztelen tömegből kiválik egy szép szőke kilencéves gyerek és az anyja, aki arcul köpi a tisztet, s a női SS-t bestiának nevezi, megjósolva neki, hogy ő sem fog sokáig örülni saját családjának és gyerekének. A bosszú része az is, hogy a nők a bunkerben, a pusztulás küszöbén dalra fakadnak, az Internacionálét, a cseh nemzeti himnuszot, majd a remény dalát, a zsidók himnuszát éneklük. Egy fiatal szlovákiai lány nem hagyja, hogy levetkőztessék, kéri, hogy inkább lőjék agyon (s ez meg is történik).

Gradowski szövegei tudósítások a pokol kapujából, vagy ahogy a szerző fogalmazott, „a

pokol szívéből”, egy halálraítélt utolsó jeladásai, üzenetek a történekből remélhetőleg okuló utókor számára. Konrád György Auschwitzban elgázosított osztálytársaira emlékezve írja, hogy „bár látni nem látta a gázkamra ajtajához tapadt holttesteket, de mert emlékszik gyerekkora társaira, mind gyakrabban látta fulladás közben a szemüket”.¹ Gradovskit olvasva mi is ezeket a szemeket látjuk magunk előtt, s ez, ahogy Heller Ágnes a könyv hátlapszövegében megállapítja, a szemtanú hitelességének köszönhető: „A túlélők vallomásaiból, a nácik ellen folytatott perekből, a történetírásból sokkal többet tudunk meg azóta Auschwitzból, mint ebből a csodával határosan ránk maradt dokumentumból. De ennél egyik sem hitelesebb.”

Polgár Anikó

Majdán János: A közlekedés története Magyarországon (1700–2000). Pécs, Pro Pannónia Kiadói Alapítvány, Pannónia Könyvek, 2014, 244 p.

A Pécsi Tudományegyetem Történettudományi Intézetének Újkortörténeti tanszékén dolgozó Dr. habil. Majdán János új könyve komoly vállalkozás, mivel a szerző nem csekélyebb feladatra vállalkozott, mint a magyar közlekedéstörténet minden területét érintő, annak fejlődését bemutató tudományos munka elkészítésére.

Rövid felvezetésként bemutatásra kerül az ország 18. századi politikai helyzete, valamint földrajzi viszonyai.

Az első fejezet a törökök kiűzése és a reformkor közötti magyar közlekedést veszi górcső alá. Az egység három részre osztható. Elsőként a szárazföldi közlekedés, és azon belül a postakocsi-hálózat kiépülésének bemutatására kerül sor, amely már a poggyászszállítás mellett személyforgalmat is bonyolított, elsőként a 18. század Magyaror-

szágán. Az érvényes tarifák, valamint a megtett kilométerek mellett arra kérdésre is választ kaphatunk a szerzőtől, hogy miért nem volt hosszú távon fenntartó ez a közlekedési forma.

Ehhez kapcsolódva tér át az úthálózat kialakításának folyamatára, annak gazdasági és katonai okait vizsgálva, majd a hídépítéseket helyezi górcső alá. Ez utóbbi már átvezetés a vízi közlekedés kezdeteinek tárgyalásához, ahol a csatornaépítések és a hajózás kerül terítékre. Az ország legnagyobb folyóinak szabályozásai kapcsán (pl. Duna, Tisza, Dráva, Száva, Kulpa) az építkezések nehézségei, valamint a beruházások átadásával járó előnyök bemutatása mellett az azzal járó, napjainkban is látható, érezhető ökológiai problémákra is nagy hangsúlyt helyez.

Az egység a városi közlekedés kezdeteinek tárgyalásával zárul, amely összhangba hozható a városfejlődéssel (pl. járdák építése, utak kövezése). Külön érdekességként bemutatásra kerül a Pest, és a mai Kőbánya közötti rövid életű függővasút is, amely elsősorban az építőipart szolgálta ki.

A második fejezet a modern közlekedési hálózatok kiépülését tárgyalja a reformkorban, illetve a szabadságharc idején. A gróf Széchenyi István nevével egybeforrt időszak ismertetése során a szerző a „legnagyobb magyar” által kidolgozott közlekedési koncepció megvalósításának folyamatát elemzi, valamint az elért eredmények bemutatására helyezi a hangsúlyt. A folyami hajózás kapcsán az Első Dunagőzhajózási Társaság (a továbbiakban: DGT) 1829-es megalapításáról, majd a dunai vízi közlekedésben elért térnyeréséről szerezhet hasznos információkat az olvasó. A szerző nagy hangsúlyt helyez az első gőzhajók bemutatása mellett arra is, hogy a vasúti közlekedésre való átvezetésként a társaság Pécs környéki bányavasútjairól, és a Mohács–Pécsi Vasútról (MPV) is tág képet adjon, amely a korabeli Magyarország első iparvasút-hálózata volt. A vasútépítések kapcsán bemutatásra kerülnek az ország első magántőkéből létrejött vasútvonalai (pl.: Pest–Vác, Pest–Szolnok) is, s mellettük szó esik a Pozsony–Nagyszombat lövontatású szerelvényekről. Részletezi Széchenyi István korszakalkotó

1 Konrád György: *Kakasok bánata*, Noran, 2005, 242. p.

hálózatfejlesztési tervét, amely a világ első komplex közlekedésfejlesztési összefoglalója volt és Pozsonyban jelent meg 1848 januárjában.

Kiemelt érdeklődése a vasútfejlesztés iránt minden további fejezetben tetten érhető, mivel az egységek magját ez – az utolsó évtizedeket leszámítva – a közlekedési ágazat alkotja.

A harmadik fejezet a birodalmi kereteken belül zajló közlekedésfejlesztést helyezi görccső alá, 1849 és 1867 között. A vasúti közlekedést Majdán két alfejezetre bontja, külön ismertette az állami, illetve a magánberuházásokat. A folyami közlekedés magánkézben történő működtetése kapcsán átfogó képet kapunk a DGT 1856-ig tartó monopolhelyzetéből származó előnyeiről és nagyvállalattá válásáról. A fejezet a városi és a városokba irányuló közlekedés bemutatásával zárul.

A negyedik rész a magántársasági és az állami közlekedésfejlesztést mutatja be 1867 és 1884 között. Az egység középpontjában a vasútfejlesztés folytatása áll. A szerző nagy hangsúlyt helyez arra, hogy bemutassa a Mikó Imre minisztersége idején kidolgozott vasúti hálózatfejlesztési tervet, illetve a megvalósult eredményeket, amelyeket mellékletként táblázatokban is összegez, továbbá térképekkel szemléltet. A vízi forgalom kapcsán ismerteti a rendszeres közlekedéssel járó fejlesztéseket (pl. folyószabályozások, vízállásmérés), továbbá a DGT árnyékában működő egyéb hajózási társaságokat. Bemutatja a Magyar Királyság tengeri kikötőjének, Fiumének (ma: Rijeka, Horvátország) fejlesztési tervét, kiépítését, valamint az itt működő, 1881 őszén megnyitott Tengerészeti Akadémiát is. A szárazföldi közlekedéssel összhangban a hídépítéseket is görccső alá veszi a szerző.

Utóbbiakkal szemben csak viszonylag rövid alfejezetet szentel a közutak állapotának ismertetésére, továbbá az új közlekedési eszközök megjelenésének a nagyvárosokban, elsősorban Budapesten.

Az ötödik fejezet az első világháborút megelőző közlekedésfejlesztési eredményekkel foglalkozik, amelyek egybeforrtak Baross Gábor miniszter nevével, elsősorban a vasútépítés területén. Külön foglalkozik az egység-

gen belül az 1896-os millenniumra tervezett beruházásokkal, és azok megvalósításával is. Jó összefoglaló készült a helyi érdekű vasutak gyors fejlesztéséről, melyek felső-magyarországi hálózata az ottani járásokat kapcsolta be az országos gazdasági és utazási keringésbe. A folyami közlekedésen belül képet kapunk a további égetően szükséges folyószabályozások menetéről (pl. Vaskapu-szoros hajózhatóvá tétele), kis mértékben a balatoni hajózás kezdeteiről, és a fiumei kikötő világkereskedelemben betöltött szerepéről is. A szerző az egység utolsó két alfejezetében a közúthálózat kiépülését, valamint további új közlekedési módok (köztük a magyar repülés kezdeteit) tekinti át.

A hatodik fejezet egy merőben újszerű témát tár az olvasók elé. A Magyarország első világháború, majd a rendszerváltozások alatti közlekedéstörténetét taglaló rész a gépkocsiforgalom mellett a folyami és a vasúti közlekedés fokozatos hadászati célokra való alárendelését is görccső alá helyezi.

A hetedik egység az új határok közé kényszerített ország kiútkeresését mutatja be, melynek nagyon fontos eleme volt, hogy a térség évszázados kereskedelmi, közlekedési útvonalainak elvágását követően milyen új fejlesztések szolgálták a hálózat megerősítését a vasutakon, a közutakon. Bemutatásra kerül a gyökeresen átalakult folyami közlekedés helyzete is, ahol az eddig domináló és a trianoni békeszerződés gazdasági rendelkezéseinek értelmében jelentős veszteségeket szenvedő, de továbbra is osztrák–magyar vegyes társaságként működő DGT komoly versenytársakra tett szert a létrejövő utóállamok hajózási társaságaiban. Majdán az egység zárásaként röviden bepillantást ad a nagyvárosok tömegközlekedésének megszervezéseibe, az állandósuló hazai légiközlekedés forgalmába is.

A nyolcadik fejezetben a második világháború alatti közlekedéstörténet kerül előtérbe, ahol a területi gyarapodások által módosuló vasúti, légi, folyami hajózás mellett arra a kérdésre is választ ad a szerző, hogy mikor és milyen körülmények között tért át az ország a jobboldali közlekedésre Budapesten és vidéken. A területi gyarapodásokat térképpel is próbálja szemléltetni a szerző, de ezek minő-

sége sajnos a nyomtatott verzióban nem érik el kielégítő mértéket, a térbeli láttatást. Majdán vasúti iránti kiemelt érdeklődése ebben az egy-ségben is tetten érhető: jóval nagyobb részt szentel ennek, mint a többi közlekedési ágazat hálózati módosulásának. Újdonságnak számít, hogy az első világháborúhoz hasonlóan viszonylag röviden, de bemutatja a második világháború alatti közlekedést is.

A kilencedik fejezet az ország második világháború utáni közlekedési hálózatának újjászervezéséről, az újjáépítésről ad rövid, de lényegre törő képet. A hidak gyors újjáépítése, a vasúti hálózat rendbetétele népszerűséget hozott a Kommunista Párt vezetőinek, s így a közlekedési fejlesztések a politikai életre is nagy hatással voltak.

A tizedik egység az öt éves tervek kereskedelemre és közlekedésre gyakorolt hatásait taglalja. A vasúti hálózat teljesítőképességének csúcsra jutása, az autóforgalom élénkülése a közutakon (pl. autópálya-építések), a városiasodással együtt járó közlekedési változások (villamoshálózat kiépítése a fővárosban), hajózás és a légi közlekedés igénybevételének növekedésére is reflektál a szerző. Az olvasó egyebek között a városi közlekedés taglalásánál az olyan jellegű kérdésekre is választ kaphat, hogy Pécs városában 1961-ben miért döntöttek a villamoshálózat felszámolása és az autóbusz-forgalom preferálása mellett a városvezetők.

Az utolsó, tizenegyedik fejezetben kerül említésre az 1968-ban elfogadott közlekedési koncepció, amely lényegében napjainkig meghatározza Magyarország közlekedését. Majdán bemutatja a vasút szerepének csökkenését és következményeit, a közúthálózat fejlesztését, a vízi (tengeri, folyami, tavi hajózás), a városokon belüli közlekedés további változásait (pl. metróépítések) és a légi forgalom kiterjesztésének folytatását is.

A napjainkban igen népszerű hazai kerékpárút-hálózat fejlesztéséről és annak nemzetközi hálózatba kapcsolásáról is érdekes új információkat szerezhet az olvasó, mint egy esetleges jövőképről.

Összességében elmondható, hogy Dr. Majdán János munkája elérte a szerző által vázolt célkitűzéseket. Lényegre törő, tág képet

adó, az összefüggésekre építő, számos új információt közlő 240 oldalas kötet, tudományos igényvel, de egyben olvasmányos formában mutatja be a szerző Magyarország közlekedéstörténetének összes ágazatát. A képek és a válogatott irodalomjegyzék segítik az érdeklődőket a tájékozódásban, de a térképek sajnos esetenként gyenge minőségben láttak napvilágot. Az angol nyelvű összefoglaló és tartalomjegyzék, illetve napjainkban a könyvekben ritkán található helység- és névmutatók dicséretet érdemelnek. Minden olvasónak jó utazást!

Bércesi Richárd

H. Nagy Péter–Keserű József (szerk.): A párbeszéd eleganciája. Köszöntő kötet Erdélyi Margit tiszteletére. Komárom, Selye János Egyetem Tanárképző Kar, 2015, 290 p.

Az alábbiakban bemutatásra kerülő kötet bár „Erdélyi Margit professzor asszony születésnapjára készült egy szerteágazó és rétegzett, nagy volumenű és példaértékű életmű elismeréseként[,]” (7. p.) mégsem egy hagyományos laudációgyűjteményről van szó, hiszen a könyv szerzőinek felfogása „szerint csakis a szakmai tényekre való hivatkozás az, amely ilyen esetben megadja a kellő és megérdemelt tiszteletet az Ünnepeletnek”. (7. p.). És valóban, H. Nagy Péter imént idézett előszóbeli irányadásának a kötet hűsz szerzője eleget is tesz, mind a hűsz tanulmányban. *A párbeszéd eleganciája* négy jelentős témacsoport köré szervezi szakszövegeit, melyeket elsősorban a Selye János Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének oktatói gárdája s doktoranduszai jegyeznek, noha más intézményekben működő szakemberek is hozzájárultak a teljesítményhez. A négy szövegblokk a következő: *Magyar irodalom – Filológia, Világ-irodalom – Komparatiztika, Kommunikáció – Nyelvészet és Oktatás – Pedagógia*. Jelen kötetbemutatónak nem célja a teljességre törekvés, hiszen a kötet tanulmányai tudományterületi aspektusból bár nem tűnnek egymástól távol állóknak, mégis rendkívül sokrétű horizont felől, s ugyancsak más-más esz-

köztárral közelítették meg választott témájukat. Az alábbiakban tehát egy-egy bekezdés erejéig kitérünk a könyv néhány tanulmányára, s bár mindegyik szövegblokkból választotunk legalább egy dolgozatot, írásunk – le nem vetkőzve szerzőjének szűkebb érdeklődési körét – a felmerült témakörök némelyikére bevallottan nagyobb figyelmet szentel. Ennek okaként könyvelhető el többek között annak a magyar viszonylatban egyedinek számító műhelynek a léte, mely eredményeivel hatványozottan járul hozzá a nyelvterületünkön mind ez ideig méltánytalanul kevésbé feltárt populáris irodalom és kultúra dimenzióinak recepciójához; az *MA Populáris Kultúra Kutatócsoport* ebből a szempontból (is) kétértelműen fokozott figyelmet érdemel. Lássuk hát az Erdélyi Margit és a szakma előtt egyaránt tisztelgő, újabb jelentős bölcsészettudományi teljesítmények némelyikét.

A kötet egyik szerkesztője, H. Nagy Péter *Haza – nyelv – emlékezet. Nyelvi-materiális kommunikáció Ady Endre, Illyés Gyula és Kovács András Ferenc versei között* című dolgozata a magyar irodalom három jelentős lírikusának egy-egy költeményére, azok kapcsolódásaira, ütközőpontjaira, „súlykülönbségeire” koncentrálnak, nevezetesen Ady *A föl-föl dobott kő*, Illyés *Haza, a magasban* és KAF *Kövek a magasban* című opusaira. Mint megtudjuk, utóbbi alkotás nem pusztán dekomponálja a másik kettő „üzenetét”, de „összeolvassuk” révén időben változó, lehetséges és lejegyzett értelmezéseiket a maguk polifóniájában eleveníti meg. H. Nagy szövege arra is választ ad, hogy a triumvirátus legfrissebb szövege visszairható-e a két kvázi előzmény szerveződésébe. A *Kövek a magasban* tanulsága szerint a „poétikai jelentésképződés olyan dialógusok újraszervezésével tartható fenn, melyekben láthatóvá válnak a horizontkapcsolódás történeti modelljei”. (38. p.)

Németh Zoltán *A posztmodern magyar irodalom hármas stratégiája (vázlat)* című munkája tágabban vett jelenünk irodalmi fősodrának elméleti megközelítését végzi el, kitérve a legjelentősebb értelmezők kardinális megállapításaira, s a posztmodern jól megragadható jellegzetességeire is: a fragmentáltságra, a nyitottságra – vagyis, hogy a történet az olva-

sóban fejeződik be –, a plurális történelemfel-fogásra, a három P-re, a paródiára, a pastiche-ra és a paranoiára, a művek határainak lebontására, az identitás megsokszorozódására, illetve az „elit” és a „populáris” irodalom egymásba fonódására is. Noha Németh tanulmánya további részében a magyar szépirodalom főhullámára koncentrálnak, a *korai*, az *areferenciális* és az *antropológiai* hármas mentén tárgyalva a magyar posztmodern irodalmat, elméleti keretének megállapításai révén maga is legitimálja – és a kötet szerveződésének fényében előlegzi – a populáris irodalommal foglalkozó tanulmányok sorát.

Lőrincz Gábor dolgozata, a *Néhány gondolat Weöres Sándor Tao Te King fordításának keresztény motívumairól* az egyik legjelentősebb távol-keleti mű magyar fordításainak összevetését végzi el, főként annak okán, hogy a Weöres-féle tolmácsolásban felerősödő, Lőrincz által is tárgyalt keresztény motívumrendszer jellemez-e más fordításokat is, konkrétan Tőkei Ferenc, Kulcsár F. Imre és Karátson Gábor munkáit. Mint kimutatja, „a Weöres Sándor-i fordítás fogalomhasználata teljesen eltér a másik három vizsgált szövegtől. Az erény, a szeretet és az erkölcs a kereszténységben szorosan összefüggő fogalmak[,]” (79. p.) melyek révén „Weöres Sándor a keresztény hagyomány bevonásával újrateremti az eredeti szöveget”. (80. p.)

Hegedűs Orsolya *A „magas szintű” fantasy paradigmája* című munkája az első a peremkultúrára koncentrálnak közül. A high fantasy – melyről „[a]zt is mondhatnánk, hogy ez a szubzsáner a fantasy lelke” (115. p.) – alapvetően olyan fantasztikus szövegek gyűjtőcsoportja, melyekben a Jó és a Gonosz végeérhetetlen, heroikus küzdelmének egy kiterjedt, epikus narratíva ad keretet. A történetek világa itt részletekbe menően kidolgozott, s olykor akkora jelentőségre tesz szert, hogy a tényleges cselekményt és annak hőseit háttérbe szorítva maga válik a vonatkozó regények központi tárgyává. A szubzsáner mintapéldája J. R. R. Tolkien *A Gyűrűk Ura* című klasszikusa, amellyel a fantasyt csak felületesen ismerők lényegében az egész műfajt hajlamosak lefedni. A high fantasy művek legjava több száz oldalt számlál, s az sem ritka, hogy kötetben

ként meghaladják az ezret. Szerzőik sokszor sorozatokat, sőt előzmény és párhuzamos szériákat alkotnak. Hegedűs tanulmánya részletebben Terry Brooks *Shannara. A kard*, Stephen R. Donaldson *Thomas Covenant, A hitetlen krónikái* és George R. R. Martin *A tűz és jég dala* című ciklusaival foglalkozik, melyek közül utóbbi ma is világhódító útját éli: egyebek közt mélyen árnyalt karakterei, a nézőpont multiplikálódása és a szexualitás terén elkövetett tabudöntögetése révén kétésgkívül sikeresen újította meg a műfajt.

Keserű József tanulmánya, az *Adalékok a fantasztikus világok építésének kérdéséhez* egy innovatív elméleti keretet vázol, melynek révén a fantasy, s általában véve a zsánerrövidalom alkotásainak jelentős része is elemezhetővé válik. Keserű alapvetően a világépítésre koncentrálna – „[A] fantasyk gyakran egy nagyon összetett világot mutatnak be, amely lépésről lépésre (és különböző beszélői stratégiák révén) tárul fel az olvasó előtt.” (130. p.) –, kiterjedés, mélység, hangulat és részvétel szempontjából. Kiterjedés alatt térbeli kiterjedést, a világ méreteinek megismerését érti, a visszatérő utazás-toposz, a sokszor csatolt térképek, helyszín- és világleírások révén. Mélység alatt az időbeli dimenziót: a fantasy világoknak gyakran több száz éves saját történelme, kultúrája és hagyományai vannak, melyek éppúgy a világépítés fő kellékei. Hangulat alatt az ábrázolt világ érzéki gazdagságát, atmoszféráját, átélhetőségét érti, mely nem ragadható meg formailag, részvét alatt pedig az ábrázolt ismeretlenben mégiscsak felismerhető archetipikus jelleget, a benne rejlő ismerőst, s a szuverén olvasói fantázia hathatós kiaknázását érti: a fantasy világok az egyes olvasókban épülnek fel, olykor több médium segítségével, sőt, egyes univerzumoknak maga az olvasó még gyakorlati értelemben is alakíthatóává válhat.

Sánta Szilárd *Láthatatlan forradalmak – Parányi univerzumok* című tanulmánya egy másik műfaj, a nanotechnológiára koncentrálna sci-fi regények világára és mélységére koncentrálna. A nanotechnológia révén ugyanazt a végtelenséget tapasztaljuk meg mindennek a mélyén, akárha a világűr végtelen nagyságrendű tartományai felé tekintenénk... csak épp a

mérettartományok skáláján ellentétes irányban haladva. A dolgozat elején a szerző a nanotechnológia feltételezett utópisztikus előnyeit (pl. a nélkülözés teljes felszámolása) ütközteti a lehetséges hátulütőkkel (pl. az emberiség elveszti hatalmát az őt meghaladó kreatúrák felett, ezzel másodrendűvé degradálva önmagát), majd górcső alá veszi a nanoépítkezés lehetőségeit. Mint kiderül, „a nanotechnológia néhány szakírója és a science fiction szerzők művei közt a határ átjárható”. (140. p.), hiszen az sf-regényekben feltételezett lehetőségek sok ponton nem is szárnyalják túl a tudományos művekben taglalt lehetőségeket, sőt, a két vonulat fokozottan inspirálja egymást, igaz, ez mindig is jellemzője volt az sf-nek. Mára a nanotechnológiában rejlő lehetőségek tűnnek a legalkalmasabbnak arra, hogy az emberi test hibáit kiküszöböljék. Sánta Szilárd Michael Crichton *Préda*, Greg Bear *A vér zenéje*, Robert Charles Wilson *Pörgés* és Neal Stephenson *Gyémántkor* című regényeinek elemzését követi el, melyek remekbeszabott példák a nanotechnológiában rejlő lehetőségek és veszélyek prezentálására, s arra, miként alakítható át az emberi emberfelettivé.

Hegedűs Norbert dolgozata, a *Történetek akkor és most. A narráció és a szimulákrum mint a nyelvi kommunikáció szervezőelvei* Neil Gaiman Amerikai istenek című regényében az emberi nem, kultúra s az irodalom egy elhagyhatatlan sajátosságára, a történetekre koncentrálna, egy olyan regény révén, mely a történetek meséléséről, s annak mikéntjéről szól. „Az Amerikai istenek nem csak azt mutatja be, hogy milyen fontos szerepe van a történetek mesélésének a kommunikáció szempontjából, de azt is, hogy milyen félreértések keletkezhetnek e folyamat során. Hiszen a történetek anyaga maga a nyelv, az pedig (jól tudjuk) nem minden esetben viselkedik engedelmes eszközként.” (153. p.). Hegedűs a téma szakirodalmában mélyet merítve elemzi Gaiman művészetét, a mítoszt mint szimulákrumot, illetve utóbbinak a posztmodern korban való manifesztálódását. Mint megtudjuk, Amerika nem csak megannyi etnikum, de megannyi mitológia olvasztótégelyeként is felfogható, ám ezek a történetek nem statikusak már egy-

két újramondás során sem... hát még ha évezredek távlatából korunk szerzői elevenítik fel őket, korunk horizontjából!

Török Tamás *Állatnevek a zoboralji frazémákban* című tanulmánya a Nyitra-vidéki frazémákat vizsgálja, szerkezeti jellemzőik, valamint egyes csoportjaik és az állatok nevei alapján. Az egyes frazémák eltéréseit a lexémák szintjén, illetve szerkezeti szempontból taglalja, az állatnevek szerinti csoportosításukat pedig a *haszonállatok*, a *vadon élő állatok*, illetve a *paraziták és rágcsálók* főlérendelt kategóriákba rendezve végzi el. A dolgozat zárásaként kognitív nyelvészeti szempontú megközelítést olvashatunk, a *kutya* nyelvi képerre vonatkozóan, Zoboralján, amelioratív és pejoratív vonatkozásban. „Minden régiónak a közismertek mellett sajátos szólás- és közmondáskincse is van, amely tükrözi egyrészt magát az embert körülvevő környezetet, másrészt az emberek környezethez való viszonyát.” (228. p.)

Bárczi Zsófia *Tananyag, tankönyv, oktatás* című dolgozata voltaképpen a 2010–11-es szlovákiai Állami Művelődési Program apropóján íródott, ahhoz fűz hozzá átgondolandó észrevételeket, melyek javáról mindazonáltal elmondható, hogy a 2015 szeptemberétől érvénybe lépett revideált ÁMP már számol velük. Azon meglátások viszont, melyek az irodalom etikai, szociális, történeti *felhasználását* erősítő, hagyományosnak is mondható oktatási stratégiákat kérdőjelezik meg – mely utóbbiak az egyes műalkotások nyelvi létmódjának rovására mennek –, továbbra is aktuálisak. A szerző kritikája szerint a '10–11-es ÁMP egyszerűen csak felvonultatja egymás mellett a kultúrákövetítés és a kompetenciafejlesztés koncepcióit, de a vártakkal ellentétben egyáltalán nem ötvözik azokat, és nem is használják ki a bennük rejlő lehetőségeket, „hanem a kronologikusan elrendezett, irodalomtörténeti jellegű, tradicionális hagyományközvetítő irodalomoktatás elveit követi”. (262. p.) A program ezen felül azon pozitívuma ellenére, hogy lehetővé teszi a regionális, azaz a szlovákiai magyar irodalom oktatását, nem reagál a kérdés irodalomtudományi tekintetben kényes jellegére, sőt, tanítandóként olyan helyi műveket irányoz elő, melyek elsősorban nem a maguk poétikai teljesítménye

okán kerülhetnek fókuszba, hanem mert a kisebbségi identitás kérdéseire, a helyi társadalmi, történelmi vonatkozásokra reflektálnak, ezzel is táptalajt biztosítva a hagyományos irodalomoktatás továbbörökítésének, annak megreformálása helyett.

Dolgozatunk zárásaként mi is töretlen alkotó- és munkakedvet kívánunk az ünnepeletnek, s az életműve előtt tisztelgő szakíróknak is, hisz mint azt a szerkesztő is megfogalmazta: „Erdélyi Margit köszöntése egyben a szakma ünnepe is.” (9. p.)

Baka L. Patrik

Erdélyi Margit (szerk.): Az irodalomoktatás új kihívásai. Budapest, Gondolat Kiadó, 2014, 282 p.

„Közös vitáink tárgya folyamatosan, hogy miként lehet megkedveltetni diákjainkkal az irodalomolvasást, ezen belül milyen megközelítési technikák vezetnek célra, mely szempontok lehetnek számunkra a legizgalmasabbak egy-egy mű elemzésekor, miközben nem sérül legfőbb vállalt elvünk, a tudományos alapú, elmélyült és minőségi irodalomoktatás.” (7. p.) – írja *Az irodalomoktatás új kihívásai* címre keresztelt tanulmánykötet bevezetőjében annak szerkesztője, Erdélyi Margit professzor, megragadva a munka központi problémáját, illetve előrevetítve a legalább három irányba haladó gondolatmenetek egy mégis közös, markáns csapásirányát, nevezetesen azt, hogy korunkban, az információtechnológiai forradalom folyamatos megújulásának és exponenciális léptékű előretörésének idején, amikor nemcsak az olvasáskultúra, de a kultúra maga is átalakulóban van, az elsősorban vizuális és virtuális kultúrán nevelkedett diákoknak voltaképpen tanítható-e, érdekessé tehető-e, eladható-e még egyáltalán az irodalom, s amennyiben a válasz az optimista igen, úgy mégis miként? Hogy a többi tantárggyal szemben vagy épp azokkal együtt képes-e reagálni a külvilág változásaira, s az ezekkel együtt megváltozott igényekre, hogy képes lehet-e megújulni a sokat kárhozott porosz struktúráján talán leginkább alapuló literatúratartás?

„A műveltség tartalmaknak az oktató-nevelő folyamatban időközönként szükségszerűen változniuk kell. Ha ez nem történik meg, az az oktatás megmerevedéséhez vezethet”¹ – írja egy fontos dolgozatában Simon Szabolcs, a 2015-ös revidéalt,² illetve a korábbi szlovákiai magyar Állami Művelődési Programok egyik felelős összeállítója. A szóban forgó, módosított tanterv a magyar irodalom oktatására vonatkozó ismert előírások közül – beleértve a magyarországi és más határon túliakat, illetve a 2015-ig érvényben lévő, 2010–11-es szlovákiai magyar ÁMP-t is – vitathatatlanul a legflexibilisebbnek bizonyul, a maga csökkentett és modernizált, a kortárs irodalomra és a diákok által nagy arányban kedvelt spekulatív fikcióra is érzékeny, előírt tananyag tartalma révén. A revidéalt program nem teszi kötelezővé a kronologikus oktatást, határozottan elhatárolódik a korábbi, életrajz-központú rendszertől, a benne szereplő olvasmányok legjava – cca. 80% – csupán ajánlatként szerepel, amit a tanár – s szempontunkból talán ez a legfontosabb – módosíthat, új tananyag tartalmakat is bátran beemelhet. Innen nézve tehát lehetőség nyílik a diákok számára kedves, a mindennapi tevékenységüket is megszólító, válogatott populáris művekkel való foglalkozásra is. Erre pedig szükség van, mert ahogy azt a szlovákiai és magyarországi diákok körében végzett legfrissebb olvasáskutatások eredményeire reflektálva Plonický Tamás jegyzi meg: „[N]em az olvasás válságáról, hanem a kvalitatív tartalmat jelentő szövegek olvasatának és a szépirodalmi textusok befogadásának radikális háttérbe szorulásáról, illetve mellőzé-

séről beszélünk[.]”³ Talán ez az egyetlen út, hogy a mára nehéz, „magolandó” tárgyá váló irodalom ténylegesen is elláthassa a rá vonatkozóan elsőrendűnek is feltűntethető funkciót: hogy a többi diszciplínához való eljutást megalapozó, képesség- és kompetenciafejlesztő, s nem utolsósorban élményközpontú tantárgy legyen.

Véleményünk szerint a *Selye János Egyetem Tanárképző Karának Tudományos Közleményei* sorozaton belül megjelent munkának, *Az irodalomoktatás új kihívásainak* az az egyik legnagyobb és leginkább újító szellemű hozadéka, hogy az imént bemutatott igényre is reagál, a tíz tanulmány közül ugyanis négy, melyek együttesen alkotják a *Popkultúra az irodalomórán* című, első kötetfejezetet, az irodalomtudomány felől is megerősíti az eddigi peremre szorított spekulatív fikció egyes zsánereinek státuszát, az oktatásba való integrálhatóságukat is indokoltá téve. Ahogy azt Erdélyi is írja, a *Popkultúra az irodalomórán* tanulmányai az „MA Populáris Kultúra Kutatócsoport munkájának gyümölcsei – nagyrészt a popkultúra fogalom köré sorakoznak be, kinyilvánítva azt a szemléletet, miszerint a modern módszertani kutatásokat leginkább a kortárs irodalom, illetve az ún. »divatos« műfajok tanítása által lehet felfedezni és hatékonyá tenni.” (7. p.). Ez a fontos, reformer eredmény számunkra egyértelművé tette, hogy jelen kötetbemutatóban a szóban forgó négy MA PKK-s⁴ tanulmány mindegyikével érdemes foglalkoznunk – az alábbiakban ezek következnek majd. Utánuk a kötet második és harmadik fejezetéből egy-egy dolgozatot ragadunk ki, a *Poétikai interakciók az oktatásban* címűből Horváth Kornélia, az *Irodalomtörténet – komparatistika – oktatásból* pedig Szabó András tanulmányát. Ez a rövid beszámoló

1 Simon Szabolcs: *Kétnyelvűség és tanterv-átalakítás Szlovákiában* = Uő: *Nyelvi szondázások. Alkalmazott nyelvészeti tanulmányok a szlovákiai magyar nyelvhasználat köréből*. Dunaszerdahely, Liliium Aurum, 2010, 91. p.

2 A revidéalt Oktatási Program az általános iskola alsó és felső tagozatára, illetve a nyolcosztályos és négy évfolyamos gimnáziumok számára, az itt jelzett sorrendben a következő felületeken érhető el: <https://www.minedu.sk/data/att/7508.pdf>; <https://www.minedu.sk/data/att/7522.pdf>; <https://www.minedu.sk/data/att/7975.pdf>; <https://www.minedu.sk/data/att/7930.pdf>

3 Plonický Tamás: *Olvasási tendenciák a technika világában. Létünk online* = <http://www.letunk.rs/olvasasi-tendenciak-a-technika-vilagaban/>

4 Megjegyzendő, hogy L. Varga Péter a 2014-es év irodalmi szenzációjaként az MA PKK megalakulására hivatkozott – Lásd: *Körkérdés 2014 – L. Varga Péter válaszol*. Litera = <http://www.litera.hu/hirek/korkerdes-2014-l-varga-peter-vala-szai>

tehát nem törekszik teljességre, inkább csak étvágygerjesztő funkciót tölt be a Selye János Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom tanszékének egyik meghatározó eredménygyűjteménye elé.

H. Nagy Péter *Mire jó a popkultúra, avagy hogyan oktatható a tudományos gondolkodás bölcsészeknek* című írása a populáris kultúra révén kapcsolja össze a természettudományos és bölcsész látásmódot, hangsúlyozva az abban rejlő interdiszciplináris és intermediális lehetőségeket. Dolgozata mintapéldája annak, hogy miként alapozható meg irodalom és film felől a tudományos gondolkodás. Elsőként James Cameron *Avatarja* apropóján, neves természettudósok munkáira alapozva tér ki a Pandora bolygó aprólékosan kidolgozott biológiájára, fizikájára és kémiájára, olyan, a mi világunkat is nagyban érintő problémákra reflektálva, mint a globális katasztrófaveszély – környezetszennyezés –, vagy az energjaválság. Munkájában Wells *Az időgép* és Baxter *Időhajók* című művei, illetve az olyan filmes alkotások, mint a *Forráskód*, a *Donnie Darko* és a *Mr. Nobody* apropóján taglalja Hugh Everett III sokvilág-elméletét, és az időutazás kérdését is, ugyancsak természettudományi eredményekkel támogatva meg állításaait. „A fentebb ismertetett projektnek tehát az lehet a kézzelfogható eredménye, hogy a diákok könnyebben sajátítják el a természettudományos gondolkodást, hiszen általuk is kedvelt alkotások segítségével történik mindez. [...] A popkultúra kimeríthetetlen adatbázis. Csak észre kell vennünk a benne megbúvó lehetőségeket.” (52. p.)

A populáris irodalomoktatásunkba való bekerülésének szükségességét Hegedűs Norbert *A populáris irodalom tanításának lehetőségei a közoktatásban* című, kardinális jelentőségű tanulmánya hangsúlyozza a leginkább, mely súlyos és releváns érvelése révén az itt taglalt kötet egyik legfontosabb írásává válik. Hegedűs komoly kritikával illeti az összes tárgyhöz képest statikusnak tetsző irodalomoktatást, mely, úgy tűnik, nem hajlandó reagálni a körülötte zajló változásokra. „A rendszer egy szikrányi érdeklődést sem mutat a diákok valódi igényei és érdeklődése iránt. A tanárnak úgy kell becsempésznie a szövegeket az

órára, hogy közben azt kockáztatja, hogy »lemerad« a tananyaggal. Az irodalmi szövegek nélkül viszont az óra unalmas, kreativitást és önállóságot nélkülöző, elpazarolt lehetőséggé válik” (56. p.) – írja a rendszer kritikájaként a szerző. Hegedűs a popkult alkotások előtérbe állítását öt kifejtett indokkal támasztja alá. Ezek a magas és tömegkultúra általuk történő összekapcsolása, a metafikció, az öntükrözés és önreflexivitás lehetséges bemutatása, az intertextualitás s intermediálítás⁵ teremtette kapcsolatháló, az ironikus és szatirikus látásmód, illetve a történet linearitásának megbontását elkövető megannyi példa. Szövegének zárásaként Hegedűs Norbert lehetséges alkalmazási módokat sorakoztat fel a klasszikus szépirodalom és a populáris irodalom produktív és könnyebben emészthető egymás mellett olvasására. A szakasz kulcsszavai a *karakter-* illetve *hős-*építés, s az *újrairás* horizont-, médium-, közeg- és végletváltás szerint. „Az iskolának nem harcolnia kell a tömegkultúra ellen, hanem integrálnia kell az oktatásba és felhasználni a minél jobb eredmények érdekében” (66. p.) – szövegi le az irodalmár.

Deisler Szilvia *Meteorológia az irodalomórán, avagy a Felhőatlasz mint segédanyag* című írása az irodalmi művek filmes adaptációi mellett teszi le a voksát, melyek révén közel minden diák bevonhatóvá válik a munkába; a fiatalok vizuális érzékenysége a szöveg iránti érdeklődés fokozója is lehet. A szerző szerint azért is szükséges a film médiumával foglalkozni, mert bár a legtöbb diák azt választja a szövegek helyett, ez még nem jelenti azt, hogy megfelelően is *olvasnák* az adott médium kódjait. A dolgozat közöl egy nagyon fontos táblázatot, melyben a filmes elemek és használatuk célja egymás mellett kerül közlésre azok irodalmi ekvivalensével; így analóg elemzési módok szerint válnak

5 „Az előbb említett </Harmónia> a html kódolást modulálja, a Dimitry Glukhovsky *Metro 2033* c. regényének története egy videojátékban köszön vissza. Vagyis ezek a művek nem csak más szövegek felé nyitnak, hanem más médiumok felé is. A szövegathárokozások feloldását tehát a végletekig (?) viszik.” (70. p.)

értelmezhetővé. Deisler a *Felhőatlaszon* – David Mitchell regénye, illetve Tom Tykwer és a Wachowski testvérek filmje – mutatja be irodalomtörtéti elképzeléseit, eredményesen alkalmazható gyakorlatokkal szemléltetve az egyes jelenetek és szemelvények produktív egymás mellett alkalmazását úgy, hogy közben a mű mélyreható elemzését is elének tárja.

Keserő József tanulmánya, a *Hogyan olvassunk rémtörténeteket? Közelítések Edgar Allan Poe Az áruló szív című elbeszéléséhez* az úgynevezett elit és populáris irodalom ellentéteire is kitérve Poe rémtörténetén prezentálja, hogy „egy lenézett műfajú szöveg is rendelkezhet összetett poétikai és retorikai struktúrával”. (121. p.) Munkáját a rémtörténetek olvasásának esztétikai kérdéseivel nyitja, olyan kutatók eredményeit vonva be, mint Tzvetan Todorov, Terry Heller, Wolfgang Iser vagy Sigmund Freud. „A rémtörténetek gyakran egy olyan zónába engednek belépést, amely a társadalom által felállított normák határán túl helyezkedik el. [...] [V]álaszt akarunk kapni a kérdésre: mi van a bezárt ajtó mögött?” (106. p.) A betegség allegóriái, illetve *Az áruló szív* pszichoanalitikus megközelítései is boncasztalra kerülnek, éppúgy, ahogy a szöveg poétikai kérdései. Az elemzés során az áldozat és a tettes közt fennálló kapcsolat többszörösen válik, sőt, az is kérdéses lesz, vajon a szöveg nyelvi megoldásai révén nem a tettes válik-e áldozattá.

Horváth Kornélia *A poétikai szempontú novellaelemzés taníthatósága (Ottlik Géza: Minden megvan)* című munkája inkább szől az irodalommal már hivatászerűen foglalkozóknak, s egyaránt jó példa és kalauz lehet egy sikeres novellaelemzés megírásához. A szöveg elején taglalja azt a négy markáns megközelítési pontot, melyek szerint egy novella megközelíthető. Elsőként az esemény sor elemzését, a külső és belső történések relevanciáját és egymáshoz fűződő viszonyát jelöli meg. Másodikként a történet és a narráció poétikai kapcsolatának vizsgálatát ajánlja, ezen belül a narrátor típusára, az elbeszélés mód grammatikai-szintaktikai jellemzőire, a szöveg idő- és térkezelésére, illetve műfaji és/vagy műfajközi viszonyaira való kitéréssel. Harmadikként a szöveg nyelvi metaforikáját, ismétlődő szó-

motívumait, a tulajdonnevek és a cím etimológiai elemzését, negyedikként pedig a „műalkotás metanyelvi, autopoétikus, azaz önnön nyelvi és textuális működésének feltárására [...] irányuló értelmezői vizsgálat[ot]” (127. p.) nevezi meg. A munka ezt követően a címben is jelzett elbeszélés felvázolt irányelvek mentén megvalósuló elemzését végzi el. „Ottlik szövege eszerint tagadja a szótári szó létezését: a szó jelentését minden beszélőnek magának kell megalkotnia a nyelvközösségi használatával, a beszéd és a megértés során.” (139. p.)

Szabó András *Laskai János debreceni tanár és Aesopus életéről szóló munkája* című dolgozata a régi magyar irodalom vizeire evez, melynek kutatási horizontja a szerzőt legalább olyan fontosnak tekinti még, mint a sokszor töredékekben fennmaradt művet magát; a tanulmány ezért inkább az adott irányzat fiatalabb kutatóinak szolgálhat mintapéldául. Szabó a Laskai János személye körül csoportosuló szakirodalmi ellentmondásokban vág új csapást, szinte oknyomozói módszert használva nyesi le a fölös elágazásokat, zavarba ejtően széles forrásanyagot használva fel bizonyításul. A tanulmányból a 16. századi névadás rejtelméről, a felekezeti viszonyokról és a korabeli fordítások hálózatáról éppúgy gazdag információanyagot nyerünk, ahogy Laskai életútjának legtöbb állomását is bejárjuk általa, sőt, a szöveg eddig még nem közölt részeket is közöl a címben említett munkából. Szabó András tanulmánya tehát egy régi kor tanáremberének történetét tekinti át, hisz mint megtudjuk, „Laskai kézírata iskolai jegyzetnek készült (tehát nem szórakoztató olvasmány), s a latin nyelv (s részben a görög) tanításához használták”. (245. p.)

Az irodalomoktatás új kihívásai a fentiek szerint (is) széles olvasói érdeklődés kiszolgálóként aposztrofálható. Olyan kötetként, ami a régmúlt századok irodalmának szerveződésére éppúgy válaszokat kínál, ahogy a novellaelemzés fortélyait is megtanítja, s a legújabb kori irodalom, a populáris irodalom legitimálásának is megkerülhetetlen pillére, alfája lehet. Ennélfogva ott a helye minden, a szakmája iránt elhivatott pedagógus könyvespolcán... és nem is csak az övékén.

Baka L. Patrik